

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Психолого-педагогічний факультет
Кафедра початкової освіти

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Павлик О.А.

(підпис) (прізвище, ініціали)

« ____ » _____ 2021 р.

Реєстраційний № _____

« ____ » _____ 2021 р.

ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ
ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ДРУГОГО ЦИКЛУ НАВЧАННЯ ЗАСОБОМ
ІНТЕГРАЦІЇ

Кваліфікаційна робота
студентки групи ПНА-м-16
ступеня вищої освіти магістр
спеціальності 013 Початкова освіта
Скупейко Івanni Михайлівни

Керівник
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри початкової освіти
Павлик Олена Анатоліївна

Оцінка:

Національна шкала

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____
(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ ДРУГОГО ЦИКЛУ НАВЧАННЯ	
1.1. Дефінітивна характеристика понять «підприємливість», «фінансова грамотність».....	10
1.2. Психолого-педагогічні аспекти формування підприємливості та фінансової грамотності.....	21
1.3. Теоретична модель формування підприємницьких та фінансових умінь учнів третього класу засобом інтеграції.....	33
Висновки до розділу 1.....	39
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ	
2.1. Стан досліджуваної проблеми у практиці нової української школи.....	42
2.2. Діагностично-експериментальна робота з формування підприємливості та фінансової грамотності третьокласників.....	51
2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи.....	74
Висновки до розділу 2.....	77
ВИСНОВКИ	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	81
ДОДАТКИ	89

ВСТУП

Актуальність. Через надлишковість інформації в освітньому просторі, низький рівень її практичного застосування та слабкий зв'язок з дійсністю у традиційній системі освіти почали виникати кризові явища, що і стало причиною модернізації вітчизняної моделі освіти.

Сьогодні ж ми говоримо про Нову українську школу, яка базується на компетентнісному підході, що, згідно з новим Законом України «Про освіту» [22], має на меті формування нової генерації економічно грамотних, відповідальних та конкурентоспроможних особистостей, інноваторів, які здатні успішно діяти в технологічно швидко мінливому середовищі та приймати ефективні рішення, проявляти творчий підхід у вирішенні виникаючих проблем.

Стандартом загальної середньої освіти обґрунтовано поняття «компетентності» як готовності здобувачів освіти застосовувати набуті знання, уміння і навички у практичній діяльності, вирішувати ті проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях з використанням досвіду та засвоєної системи цінностей [19;20].

У Державному стандарті [19;20] подано перелік ключових компетентностей, якими повинен оволодіти здобувач освіти, що проходять наскрізною лінією в навчальних предметах, серед яких:

- 1) вільне володіння державною мовою, вміння чітко висловлювати і аргументувати свої думки як в усному, так і писемному мовленні; формування позитивного ставлення до читання;
- 2) володіння рідною та іноземними мовами;
- 3) математична компетентність, що передбачає вміння бачити прості математичні залежності, створення моделей математичних процесів та відношень в навколишньому світі із застосуванням отриманих знань на практиці;

- 4) природнича компетентність, що допомагає дітям аналізувати та досліджувати навколишній світ, спонукає до допитливості та цікавості;
- 5) інноваційність передбачає генерування ідей та прагнення до все нових й нових відкриттів, що перетворюють освітній процес у захопливу діяльність, а не лише фактичне накопичення знань;
- 6) екологічна компетентність направлена на усвідомлення своєї значимості у раціональному використанні природних ресурсів світу та пошук шляхів вирішення екологічних проблем;
- 7) інформаційно-комунікаційна компетентність передбачає обізнаність у сфері інформаційних технологій, що є невід'ємною частиною сучасного суспільства;
- 8) навчання впродовж життя, що пробуджує у людини потребу у постійному удосконаленні та збагаченні знаннями;
- 9) громадянські та соціальні компетентності повинні забезпечувати формування активної громадянської позиції учасників освітнього процесу, усвідомлення ними своєї самобутності та незалежності, знання прав та застосування їх у разі необхідності, крім того прояв активності у житті класу та дбайливе ставлення до свого здоров'я та оточуючих;
- 10) культурна компетентність має на меті не лише залучення здобувачів освіти до різних видів мистецтва, але і до розкриття природних здібностей, вираження особистості засобом мистецтва;
- 11) підприємливість та фінансова грамотність передбачає становлення людини активної та ініціативної, яка вміло розпоряджається своїми коштами, здатна до виправданого ризику, втілення своїх ідей в життя, та прагне до активної взаємодії з суспільством[19;20;31].

Життєцентричною та найбільш складною для формування вважаємо саме «Підприємливість та фінансову грамотність», і, на нашу думку, починати формувати її необхідно якомога раніше – з початкової школи, з опорою на

актуальні та майбутні соціально-економічні ролі учнів: я – особистість і громадянин, я – власник, я – учасник фінансового ринку, я – споживач, я – виробник та ін.

Сучасні діти мають широкий доступ до традиційних та цифрових фінансових послуг (інтернет-послуг). Вони беруть участь в економічних процесах: разом з батьками ходять до магазину та обирають необхідні речі через інтернет, іноді самостійно роблять покупки, тим самим отримують первинний економічний досвід. Саме тому основне завдання педагога полягає в тому, щоб школярі не лише отримали певний обсяг знань у сфері фінансової грамотності, але і навчилися ці знання практично застосовувати в повсякденному житті. Це створює низку нових викликів та ризиків, враховуючи обмежений життєвий досвід та фінансову грамотність (ФГ) дітей. Впровадження у вітчизняну освіту такої ключової компетентності як «підприємливість та фінансова грамотність», на нашу думку, – це експеримент, одна з інновацій, яка суттєво змінить мислення школяра і стане основою економічної соціалізації [18;21].

Економічна соціалізація досить нова концепція, що полягає у становленні дитини як члена економічної спільноти, освоєнні нею соціального простору, формуванні уявлень про явища та процеси економічної сфери, з обов'язковим втіленням їх в конкретних формах соціально-економічної діяльності, а також формування фінансово грамотної поведінки.

У результаті успішної економічної соціалізації ми підготуємо дитину до виконання соціальних ролей:

- Я – успішний учень, а у майбутньому – успішна людина;
- Я – система засвоєних громадянських компетентностей, у майбутньому – свідомо особистість та громадянин;
- Я – система цінностей, у майбутньому – успішний учасник інституту сім'ї.

Часто фінансову грамотність ототожнюють з економічною грамотністю, однак між ними є різниця. Економічна грамотність – це професійні економічні знання прикладного характеру, і дане поняття є значно ширшим, тоді як

фінансова грамотність – це все про гроші; частина загальної економічної грамотності, яка включає здатність забезпечити дохід, врахувати наслідки прийняття особистих рішень щодо поточних та майбутніх доходів, знання ринку праці, здатність приймати рішення про витрати тощо [83].

Також в останні роки було виявлено серйозні прогалини шкільної освіти в фінансовому вихованні школярів. Відсутність такого виховання часто проявляється в недбалому ставленні дітей до своїх речей, вони не розуміють, що заміна цих речей коштує їх батькам чималих витрат. Саме фінансовим невіглаством населення пояснюються численні фінансові проблеми, з якими стикаються жертви мікрокредитів та фінансових пірамід. Масове невміння співставляти витрати з доходами, планувати бюджет сім'ї, бажання отримати все і відразу призводить до численних кредитів, які неможливо виплатити. Бажання швидко збагатитися без докладання зусиль веде до участі населення в різних лотереях.

Все це робить актуальним питання якісної реалізації компетентнісного підходу та формування ключової компетенції «Підприємливість і фінансова грамотність» підростаючого покоління зокрема.

Аналіз наукових досліджень. Проблему формування підприємливості в своїх роботах висвітлюють Д. Куратко [77], Ю. Білова [3], Г. Каріоно [75], А. Гіб [74], Б.А. Вяткін [55], Н.В. Ротманова [55], Н. Петерман [80], Г. Назаренко [32], Е. Бобинський [52], Р. Шиян [52], М. Товкан [52], М. Паоло Бачигалупі [68], П. Кампіліс [68], І. Пьюн [68], Г. Ван де Бранде [68], Г.К. Муравин [60], Д.Курт [69]

Фінансова грамотність стала однією з головних тем наукових пошуків науковців (В.Г. Онушкін [62], Є.І. Огарьов [62], М.Е. Паатова [63], М.Ш. Даурова [63], Дж. Фернандо [76], Р.К. Хоссен [81], Т. Смовженко [48], Роберт Бонд[7], М.І. Базунова [54], В.Г. Онушкін [62], А.М. Гельбак [15]). Однак розуміння та вивчення підприємливості та фінансової грамотності в Україні все ще зосереджені тільки на концептуальних та теоретичних засадах і потребують ретельного дослідження і методичних розробок.

Саме тому **метою** нашого дослідження є теоретичний аналіз і розробка системи роботи щодо формування ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» учнів 3-го класу засобом інтеграції.

Завдання дослідження:

1. На основі аналізу державних документів та наукової літератури з'ясувати сутність понять «підприємливість» та «фінансова грамотність».
2. Дослідити стан формування підприємливості та фінансової грамотності в учнів 3-го класу.
3. Виявити особливості формування підприємливості та фінансової грамотності засобом інтеграції.
4. З'ясувати рівень освіченості вчителів початкових класів щодо формування даної ключової компетентності засобом інтеграції.
5. Обґрунтувати та розробити систему роботи з формування ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» у 3-му класі та експериментально перевірити її ефективність.

Об'єкт – процес формування ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» учнів 3-го класу засобом інтеграції.

Предмет дослідження – система роботи з формування підприємливості і фінансової грамотності третьокласників засобом інтеграції.

Гіпотеза: формування підприємливості та фінансової грамотності буде успішним за умови:

- 1) поетапного формування компонентів підприємливості та фінансової грамотності;
- 2) наскрізної роботи над формуванням підприємливості і фінансової грамотності на уроках словесності засобом інтеграції;
- 3) готовності вчителя системно впроваджувати роботу з підприємливості і фінансової грамотності;
- 4) взаємодії школи та сім'ї.

У процесі роботи було застосовано такі **методи дослідження** : *теоретичні* (аналіз державних документів та наукової літератури, порівняння, систематизація та узагальнення практичного і теоретичного матеріалу); *педагогічний експеримент* (констатувальний, формувальний, контрольний); *емпіричні* (анкетування вчителів та учнів, бесіди, спостереження), *метод математичної обробки даних*.

Експериментальна база дослідження: Комунальний заклад «Навчально – виховний комплекс «Криворізька спеціалізована школа І-ІІІ ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов-дошкільний навчальний заклад» Криворізької міської ради Дніпропетровської області.

Апробація дослідження здійснювалась у формі участі у:

1. VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Science and education: problems, prospects and innovations», у публікації:
  - Pavlyk O., Skupeyko I. Formation of entrepreneurship and financial literacy of pupils in EU countries. Science and education: problems, prospects and innovations. Proceedings of the 8th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Kyoto, Japan. 2021. Pp. 545-551.
2. У студентській конференції «Мир детства в современном образовательном пространстве» Вітебського національного університету ім. П.М. Машерова, у публікації:
  - Скупейко И.М. Формирование предприимчивости и финансовой грамотности как фундамент экономического образования детей школьного возраста. Мир детства в современном образовательном пространстве: сб. статей студентов, магистрантов, аспирантов. Вып.12.Витебск: ВГУ имени П.М. Машерова, 2021. С. 384-386.
3. Публікації у збірнику Криворізького державного педагогічного університету кафедри початкової освіти:
  - Скупейко І.М. Інтеграція як засіб формування підприємливості та фінансової грамотності учнів 3 класу на уроках української мови та читання. Актуальні питання теорії і практики початкового навчання:

Збірник наукових праць студентів. Кривий Ріг: Криворізький державний педагогічний університет, 2021. Вип.14. С. 337-342.

Практичне значення: результати роботи можуть бути використані вчителями початкових класів на інтегрованих уроках словесності та в позакласній роботі у третьому класі.

Структура наукової роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаної літератури, додатків. Загальний обсяг роботи – 110 сторінок, обсяг основного тексту – 82 сторінки.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ УЧНІВ
ДРУГОГО ЦИКЛУ НАВЧАННЯ

**1.1. Дефінітивна характеристика понять «підприємливість»,
«фінансова грамотність»**

В оновленому Державному освітньому стандарті проголошується ідея особистісно-орієнтованої і розвивальної початкової школи, зміст освіти якої буде направлений на оволодіння учнями не лише знаннями, а і вироблення навичок їх практичного застосування. Ключова компетентність «підприємливість і фінансова грамотність» має на меті навчання здобувачів освіти ощадливості, раціонального використання грошей, планування витрат, вміння представляти і оформляти свої ідеї, проявляти готовність брати на себе відповідальність, а також освоєння практичних навичок у вирішенні фінансових питань, розвиток лідерських ініціатив, формування навичок раціонального мислення, що дозволить приймати ефективні рішення [19;20].

У Державному стандарті початкової освіти «підприємливість та фінансову грамотність» розуміють як ключову компетентність, а значить таку, що необхідно наскрізно формувати на всіх уроках в початковій школі, враховуючи виховання у користувачів освітніми послугами ініціативності та інноваційності, готовності приймати власні рішення та нести за них відповідальність, вміння організовувати роботу [19;20]. Навчання підприємливості та фінансової грамотності, на нашу думку, повинно базуватися на індивідуальних «soft skills» – м'яких навичках, оскільки дана компетентність – це не просто теорія, вона повинна включати поведінковий аспект та звички, що формують сильний характер учня та вміння раціонально розпоряджатися грошима.

У поле зору сучасних досліджень фінансова грамотність потрапила порівняно недавно: за кордоном – з кінця ХХ століття, в Україну – з початку ХХІ століття. На сьогоднішній день немає загальноприйнятого наукового визначення

поняття «фінансова грамотність», тому доречно здійснити огляд трактувань досліджуваного феномена, представлених в роботах зарубіжних та вітчизняних дослідників.

Перш за все, звернемося до родового поняття «грамотність».

Тривалий період термін «грамотність» вважався виключно лінгвістичним, тобто передбачав елементарне вміння читати, писати рідною мовою. Згідно з визначенням ЮНЕСКО, людина вважається грамотною, якщо «вміє читати і розуміє прочитане, записує короткі прості твердження» [61, с.11].

Ускладнення суспільного життя, підвищення вимог суспільства до окремої особистості призвело до коригування поняття «грамотність», розширення його меж. З початку 80-х років ХХ століття словники і наукові видання стали фіксувати різні види грамотності: юридичну, інформаційну, екологічну, комп'ютерну, фінансову, що свідчить про розвиток уявлень щодо грамотності як в повсякденному житті, так і в науці. При цьому часто відсутні визначення конкретних видів грамотності, і видова приналежність визначається через якусь сферу діяльності. Спостерігається розширення поняття «грамотність» до «компетентність», часто ці два поняття використовуються як синоніми. Таким чином, соціально-економічний розвиток суспільства призвів до зміни смислового наповнення терміну «грамотність» – від елементарних умінь (читання, письмо, рахунок) до володіння суспільно необхідними знаннями, вміннями та навичками (правовими, інформаційними, фінансовими і т. д.) [61].

Як зазначають В.Г. Онушкін і Є.І. Огарьов, «грамотність – це своєрідне ядро або якийсь концентрат, навколо якого групуються, об'єднуються, вступають у взаємодію і активізуються всі інші складові елементи особистісної структури». Вони також пропонують визначення загальної грамотності, яке носить універсальний характер і відображає загальні ознаки всіх видів грамотності, а саме грамотність як «результат навчання, виражений в здатності людини діяти відповідно до об'єктивної логіки предметного світу» [62, с. 44].

Отож, можемо спостерігати еволюцію поняття «грамотність»: спочатку це було лише елементарне володіння навичками читання та письма (ЮНЕСКО), а з

часом значно розширилося та стало центральною опорою для розвитку та формування всебічно розвиненої особистості [61].

Одним із найактуальніших видів грамотності в сучасних умовах стала фінансова. Так, аналітики Організації економічного розвитку і співробітництва на сторінках соцмереж висловлюють думку, що внаслідок розвитку фінансових ринків, а також демографічних, економічних і політичних змін фінансова грамотність стала життєво важливою навичкою [62, с. 44].

Згідно з визначенням академічного тлумачного словника навичка (від англ. skill) – це доведене до автоматизму вміння виконувати цілеспрямовані дії. Навичка виробляється багаторазовою повторюваністю дії. Стійкість досвіду залежить від особливостей пам'яті, а в основі навичок лежать умовні рефлекси [1].

М.Е. Паатова, М.Ш. Даурова формулюють наступне визначення: «Фінансова грамотність – це сукупність знань, навичок, умінь і установок у фінансовій сфері, і особистісних соціально-психологічних характеристик, сформованість яких визначає здатність і готовність людини продуктивно виконувати різні соціально економічні ролі» [63, с. 173].

Фінансова грамотність – складна сфера, яка передбачає розуміння ключових фінансових понять і використання цієї інформації для прийняття розумних рішень, які сприяють економічній безпеці та добробуту людей. У зв'язку з цим виникає необхідність вже з молодшого шкільного віку знайомити дітей з основами фінансової грамотності, формувати базову фінансову культуру.

Згідно зі Стратегією Національного банку України, фінансова культура – це здатність розуміти, як працюють гроші в загальних рисах, як ми їх отримуємо та генеруємо, як ми ними керуємо та розпоряджаємося, як можемо їх заощадити або зробити так, щоб гроші стали більш прибутковими [72].

Загалом, фінансова культура – це набір навичок та знань, які дозволяють особистості реалізуватися у:

- сфері навчання – овоїти основи знань про сучасну фінансову сферу діяльності, принципи і закономірності її функціонування;

- сфері самосвідомості – осмислити свій індивідуальний потенціал, сформуванати усвідомлену громадянсько-економічну поведінку;
- сфері мотивації – розвинути інтерес до фінансових проблем країни і сім'ї, постійної потреби в нових знаннях, прагнення до самовираження і самореалізації.

Фінансова грамотність набуває все більшого значення в останні роки, оскільки фінансові ринки стають дедалі складнішими, а звичайній людині без сформованих навичок фінансової грамотності дуже важко приймати зважені рішення. Відсутність у дитини фінансових навичок називається фінансовою неписьменністю.

Фінансова неписьменність – це нестача навичок та знань з фінансових питань для впевнених ефективних дій, які найкращим чином відповідають особистим, сімейним та цілям глобальної спільноти» [76].

Т. Смовженко у своєму курсі «Фінансова грамотність» розглядає досліджуванний нами термін як здатність використовувати знання і навички для управління фінансовими ресурсами ефективно протягом усього життя. Фінансова грамотність – це інноваційний підхід, який забезпечує формування особистості з фінансово грамотним світоглядом з метою виховання фінансово стабільного і незалежного покоління, використання різних форм благ, таких як знання, досвід, таланти, гроші і час, а також фізичні, психічні, емоційні і духовні блага [48].

Джейсон Фернандо, професійний інвестор і письменник, який із задоволенням вирішує складні ділові та фінансові проблеми, вважає, що фінансова грамотність – це здатність розуміти, чи ефективно ви використовуєте різні фінансові навички, включаючи управління особистими фінансами, складання бюджету та інвестування. Фінансова грамотність, на його думку, є основою відносин з грошима, і це подорож на все життя. Чим раніше ви почнете, тим краще вам буде, бо освіта є запорукою успіху, коли справа стосується грошей [76].

Рубіна К. Хоссен, сертифікований фахівець у сфері фінансового планування, притримується думки, що бути фінансово грамотним – це знати, як розпоряджатися своїми грошима: навчитися сплачувати рахунки, відповідально позичати та економити гроші, а також як і навіщо інвестувати та планувати свої доходи та витрати.

У своїй статті «Фінансова грамотність та фінансова інклюзія» незалежний дослідник доктор Рамакрішнан розглядає фінансову грамотність як перший крок до досягнення фінансової інклюзії. Зважаючи на особливості перекладу з англійської поняття «financial inclusion» розуміють як «фінансова інклюзія» і «фінансова доступність», часто ці терміни використовуються як взаємозамінні[70].

Фінансова інклюзія (або фінансова доступність) – доступ фізичних та юридичних осіб до базових фінансових послуг: банківського рахунку, грошових переказів, депозитів, кредитів, страхування і т.п. Людей, які позбавлені благ фінансової системи, у яких немає ні банківського рахунку, ні можливості робити грошові перекази, ні отримувати дешеві кредити, називають фінансово не включеними. Вони покладаються на неформальний сектор, вважаючи за краще готівкові кошти, передачу грошей з рук в руки. Ці люди не захищені ні від юридичних, ні від фінансових ризиків – їх гроші можуть вкрати, вони можуть знецінитися, їх можуть обдурити, вони не зможуть захистити свої права в суді. Фінансова інклюзія – це ще і заходи, спрямовані на залучення цих людей до фінансової системи[72].

Всесвітній банк стверджує, що доступ до фінансових послуг полегшує повсякденне життя людей, допомагає з плануванням, починаючи від довгострокових цілей і закінчуючи непередбаченими ситуаціями. Маючи рахунок в банку, споживачі з більшою ймовірністю будуть розширювати список використовуваних фінансових послуг, оформляючи кредити, інвестуючи в освіту і власне здоров'я, таким чином, покращуючи загальну якість життя [67;72;8].

Проаналізувавши визначення сучасних та вітчизняних дослідників, наводимо власне трактування даного терміну: фінансова грамотність – це складова частина фінансової культури, яка є рівнем фінансових знань, умінь і навичок, а також особистісних якостей людини, що дозволяють їй свідомо приймати фінансові рішення.

Перейдемо до наступної складової ключової компетентності та однієї з найважливіших якостей особистості, що впливає на ефективність чи не всіх видів діяльності – підприємливості.

Заглибимося в історію виникнення родоначального терміну. «Підприємець» – запозичення з французької мови. Це слово вперше з'явилося у французькому словнику під назвою «Універсальний словник комерції», укладеним Жаком де Бруслоном, що був опублікований у 1723 році. Цікаво, що у Великобританії термін «авантюрист» часто вживався як синонім для позначення того самого значення [73].

Вивчення підприємливості починає свій шлях з кінця XVII початку XVIII століття завдяки працям ірландсько-французького економіста Річарда Кантильона, які лежали в основі класичної економіки. Він вперше визначив цей термін в своєму «Нарисі природи торгівлі в цілому», книзі Вільяма Стенлі Джевонс, яку вважав «колискою політичної економіки». Кантильон окреслює підприємливу особу як таку, що платить певну ціну за продукт і продає його за невизначеною ціною, приймаючи рішення щодо отримання та використання ресурсів, одночасно визнаючи ризик підприємства. Кантильон вважав підприємця схильним до ризику, який свідомо розподіляє ресурси, щоб використовувати можливості для отримання максимальної фінансової віддачі. Науковець підкреслював готовність підприємливої особистості взяти на себе ризик і мати справу з невизначеністю, таким чином він звернув увагу на функцію підприємця і розмежував функцію підприємця і власника, котрий надав гроші [78].

Українська мала енциклопедія трактує «підприємливість» у двох значеннях: широкому та вузькому. Згідно з першим «підприємливість» є

синонімом слова «ініціативність» та полягає у практичній кмітливості та здатності активно діяти. У вузькому ж значенні – це уміння людини отримати найкращий результат за умови найменших затрат[51].

Академічний тлумачний словник (1970—1980) містить наступну характеристику слова «підприємливий»: «енергійний, меткий і винахідливий, що володіє практичною кмітливістю»[1].

Відповідно до записів Великого тлумачного словника сучасної мови, «підприємливість – це винахідливість, поєднана з енергією і практичністю», а «підприємливий» той, хто «вміє робити що-небудь в потрібний момент, спритний, винахідливий і практичний». «Ініціативність» там же вважається синонімом «підприємливості»[13].

Для точності вживання термінології з'ясуємо, чи тотожні поняття «підприємливість» та «ініціативність».

Ініціативність (від лат. *initium* – починати) – позитивна якість особистості, що проявляється як внутрішнє включення та здатність розпочати нову справу, зробити перший крок, самостійно прийняти рішення у вирішенні особистих чи суспільних проблем. Ініціатива - це завжди творчість[13].

Ініціативність – суттєва сторона волі, що полягає не в діях за потребою або під впливом чийось вказівок, а в прагненні діяти активно та за покликом внутрішніх переконань. Це якість особистості проявляється як особливе стремління до перетворення та зміни[1].

Ініціативність – необхідна якість для політичної, підприємницької та художньої – творчої діяльності. Ініціативність може бути стійкою власністю особистості, а також може проявлятися ситуативно[42].

Проаналізувавши трактування термінів «підприємливість» та «ініціативність» у різноманітних словниках не погоджуємося, що вони тотожні, і вважаємо поняття «підприємливості» більш ширшим, а «ініціативність» – як необхідну та важливу складову підприємливості.

М. Паоло Бачигалупі, П. Кампіліс, І. Пьон, Г. Ван ден Бранде, розробники проекту *EntreComp* визначають підприємливість наскрізною компетентністю,

яка застосовується у всіх сферах життя: від турботи про власний розвиток до активної участі в житті суспільства, входження на ринок праці як працівника чи самозайнятої особи, а також до установи будь-якого підприємства (культурного, соціального або комерційного характеру)[68].

Дональд Куратко, директор академії підприємницьких інновацій США вважає, що люди із підприємницьким духом – це ті, чия особистість має внутрішні підприємницькі цінності, тобто цінність творчих дій, любить досліджувати та відкривати нове, витривала у різних викликах, впевнена у собі, має самовизначення та контролює свої дії, здатна до ризику, будь-які зміни розглядає, перш за все, як можливість, толерантна до вибору інших, ініціативна, потребує досягнення цілей, має різнобічне мислення, мотивована до дії та понад усе цінує свій час як ресурс[77].

Підприємництво ж – це пристрасть, ставлення, поведінка та здібності людини до ведення бізнесу або діяльності, що призводить до пошуку, створення, застосування нових способів роботи, технологій та продуктів шляхом підвищення ефективності з метою надання кращих послуг або отримання значних знань, переваг[77].

Ю. Білова визначає підприємливість як «інтегральну психологічну якість людини, що виявляється в мотивації, здатності до креативного та творчого пошуку, втілення в життя нових фінансових ідей, і допомагає вирішувати різного роду проблеми як в повсякденному, так і в соціальному житті» [3, с.11-12].

Гарі Каріоно у своїй статті «Провідні початкові школи, засновані на освіті підприємництва» припускає, що підприємці – це ті, хто наважуються ризикувати, відчують можливості для бізнесу та здатні ефективно та якісно використовувати ресурси для отримання прибутку. Тому освіта є інструментом, який вважається найбільш ефективним для прищеплення підприємницьких цінностей [75].

Як також зазначає Гарі, підприємці завжди шукають змін, реагують і використовують їх як можливість. Школи, як навчальні заклади, мають не лише

зосереджуватися на розвитку інтелекту дітей, а й на розвитку характеру та особистості дитини відповідно до національних цілей освіти[75].

Професор Алан Гіб розглядає підприємливість як спосіб життя, а розвиток підприємницького "духу" часто як важливий і головний критерій для вирішення того, хто вибере підприємництво і досягне успіху в будь-якій галузі. Школи тут є одним із інститутів соціалізації, які відіграють значну роль у формуванні знань, ставлень, цінностей та норм. Завдяки навчанню, яке відбувається у школах, очікується виховання поколінь із сильним характером, що матимуть змогу конкурувати в епоху глобалізації[74].

Слід зазначити, що підприємливість вченими часто розуміється як специфічний тип поведінки, соціальної взаємодії і, рідше, як особистісна властивість. Очевидно, це пов'язано з тим, що даний феномен в основному описують і вивчають соціологи, економісти, але не психологи. Але і останні стали розглядати підприємливість як особистісну властивість лише в останні роки [54;55].

Так, Б.А. Вяткін і Н.В. Ротманова визначають підприємливість як своєчасну, відповідну ситуації активність людини в будь-якій сфері життєдіяльності, спрямовану на отримання особистої вигоди [55].

Зазначені автори особливий акцент в понятті «підприємливий» роблять на вмінні використовувати той чи інший випадок, діяти відповідно до обставин і швидко реагувати на мінливу дійсність. На підставі експертних оцінок (успішні бізнесмени, економісти, психологи, практикуючі в сфері бізнесу) і емпіричної перевірки ними були виявлені окремі структурні компоненти підприємливості:

- довгостроковість планування;
- терміни початку реалізації планів (оперативність);
- цілісне бачення ситуації;
- використання «побічних» чинників;
- оцінювання перспективності можливих напрямків розвитку.

Підприємливість як особистісна властивість – це здатність до самостійних і притому неординарних (нетипових) дій. Підприємливістю є «вміння зробити

що-небудь в потрібний момент». Зробити що-небудь – значить зробити ініціативну, випереджаючу дію, проявити активність до того, як будуть чітко визначені її умови та наслідки. Підприємливість як властивість особистості означає здатність до регулярного і успішного здійснення такого роду активності, вміння швидко приймати рішення і діяти в умовах невизначеності[54;55].

До основних характеристик підприємливості належать(див.табл.1.1.):

Таблиця 1.1.

Основні характеристики підприємливості

Інновації

- У світі, де мало що залишилося для інновацій, вони безцінні. Інновація може бути представлена в формі продукту або послуги. Вважаємо, люди, які можуть придумати ідею, що виходить за межі уже існуючих, розширяє їх, пропонуючи ті ж послуги, але у новому форматі, або ж зовсім новий продукт, однозначно зможуть досягти успіху.

Здатність приймати ризики

- Підприємлива особистість повинна повністю усвідомлювати ризики будь-якої своєї діяльності, бути готовою об'єктивно оцінювати ці ризики і вживати заходів щодо їх усування. Таким чином, здатність і сміливість піти на необхідний ризик є будівельними блоками підприємливості.

Бачення

- У більшості випадків, діяльність повинна мати чіткий план або шлях на майбутнє, щоб стати успішним. Підприємець з ясным баченням того, що він створює, має перевагу перед конкурентами. Це одна з найважливіших рис підприємливості.

Широкий кругозір

- Кожна ситуація – це можливість, і її можна використовувати на благо своєї діяльності. Підприємливі особистості навіть, здавалося б на перший погляд, нестандартну або несприятливу ситуацію обертають собі на користь.

Лідерство

- Будь-яка діяльність включає в себе кілька різних факторів, і вони повинні працювати одночасно для досягнення однієї і тієї ж мети. Тут і перевіряються лідерські якості підприємливої особистості: зібрати всі фактори і змусити їх працювати спільно (залучити правильних людей, знати більше і мати перспективне бачення, щоб повести цих людей за собою і зробити діяльність успішною).

Впевненість

- Підприємливі особистості повинні бути впевнені в своїх ідеях і повністю в них вірити. Без цього їм буде складно мотивувати і переконати інших: учасників одного з проєктів у школі зараз та інвесторів і потенційних партнерів у майбутньому.

Зарубіжні дослідники Н. Петерман, Дж. Кеннеді розглядають підприємливість як необхідну умову формування підприємницьких намірів, які можуть бути розвинені тільки при наявності спеціально розробленого педагогічного забезпечення для навчання школярів [80].

Важливість підприємливості – це не тільки прибутки і збитки, успіхи чи невдачі. Її значення в суспільстві набагато ширше. Підприємливі люди – це центр нових та інноваційних ідей. Підвищення рівня підприємливості громадян стимулює економічне зростання країни в цілому, а отже і рівня життя [85].

Метою навчання підприємливості, в широкому значенні, є збільшення числа людей, які можуть і хочуть втілити свої ідеї в життя як на власному, індивідуальному рівні, так і на рівні місцевої громади та підприємства. При визначенні змісту навчання підприємливості важливі два компоненти:

- підприємливість – особисті якості, життєві установки і навички, які покращують здатність людини помічати можливості і реалізовувати їх; це фундамент для наступного компоненту;
- знання і навички, необхідні для успішної реалізації ідей: що, коли і як робити.

Фундаментом для навчання підприємницької діяльності є формування і сприяння розвитку підприємливості.

Отже, поняття «підприємливість» та «фінансова грамотність» абсолютно різні, однак підприємливість є вкрай необхідною якістю для фінансово грамотної особистості. Діти повинні бути підприємливими та фінансово грамотними, щоб отримати, перш за все, впевненість у власному успішному майбутньому. Підприємливість – це життєва установка, яку характеризують творче і інноваційне мислення, потреба в досягненнях і розумне управління.

Морально-вольова якість особистості, що виявляється в здатності та вмінні швидко знаходити потрібні й оптимальні рішення, використовувати «потрібні дії в потрібний момент», схильність до нових форм відносин і діяльності є фактично запитом сьогоденного суспільства, який покликана виконувати нова українська школа.

1.2. Психолого-педагогічні аспекти формування підприємливості та фінансової грамотності

1.2.1. Психологічні умови формування підприємливості та фінансової грамотності

Навчання підприємливості та фінансової грамотності продиктовано часом, так як фінансовий ринок надає величезний вибір можливостей з управління грошовими ресурсами. Наразі знань, умінь та навичок, якими володіють здобувачі освіти недостатньо, особливо якщо врахувати, що у найближчому майбутньому вони стануть активними учасниками фінансового ринку.

Ключова компетентність «Підприємливість і фінансова грамотність» є досить складною для розуміння. З'ясуємо, чи доречно та ефективно починати формувати її саме у молодшому шкільному віці.

Молодший шкільний вік – це вік 6-11-річних дітей, що навчаються в 1-4 класах початкової школи. Межі віку і його психологічні характеристики визначаються прийнятою на даний часовий відрізок системою освіти, теорією психічного розвитку, психологічною віковою періодизацією (Д. Б. Ельконін, Л.С. Виготський) [56].

На даний час немає єдиної теорії, яка здатна дати повне уявлення про психічний розвиток дитини в різні періоди. Тому для отримання повної картини розвитку, поведінки та виховання дітей молодшого шкільного віку проаналізуємо найбільш відомі теорії психічного розвитку.

Початок шкільного навчання означає перехід від ігрової діяльності до навчальної як провідної у молодшому шкільному віці, в якій формуються основні психічні новоутворення. Тому вступ до школи вносить найважливіші зміни в життя дитини. Різко змінюється усе: соціальний статус в колективі, сім'ї. Основною, провідною діяльністю стає навчання, найважливішим обов'язком – обов'язок вчитися, здобувати знання. Це серйозна праця, що вимагає організованості, дисциплінованості та вольових зусиль дитини.

Відповідно до когнітивної теорії Жана Піаже [64], людина в своєму розумовому розвитку проходить 4 великі періоди, і на вік 7 - 11 років припадає третій – період конкретних розумових операцій (див.табл.1.2.).

Таблиця 1.2.

Особливості розвитку розумових процесів у дітей молодшого шкільного віку (за Ж.Піаже)

Розумова операція	Особливості
Мислення	Молодший шкільний вік має велике значення для розвитку основних розумових дій і операцій: порівняння, виокремлення істотних та неістотних ознак, узагальнення, визначення поняття, виділення причин та наслідків(С.А.Рубінштейн, Л.С.Виготський, В.В.Давидов). Мислення стає домінуючою операцією в молодшому шкільному віці.
Сприймання	Розвиток окремих психічних процесів здійснюється протягом усього молодшого шкільного віку. Діти приходять в школу уже з розвиненими процесами сприйняття (сформовані прості види сприйняття: величина, форма, колір). У молодших школярів вдосконалення сприйняття не зупиняється, а стає більш керованим і цілеспрямованим процесом.
Увага	Віковою особливістю молодших школярів є значна перевага мимовільної уваги над довільною. Поступово дитина вчиться направляти і акцентувати увагу на потрібних предметах. Розвиток уваги пов'язаний з розширенням її обсягу і умінням розподіляти між різними видами діяльності.
Пам'ять	Продуктивність пам'яті молодших школярів залежить від розуміння ними характеру завдання та оволодіння відповідними прийомами і способами запам'ятовування й відтворення. У міру формування прийомів осмисленого запам'ятовування і самоконтролю довільна пам'ять у другокласників і третьокласників виявляється в багатьох випадках більш продуктивною.
Уява	Систематична навчальна діяльність допомагає розвинути уяву та проходить дві основні стадії: 1)діти приблизно характеризують реальний об'єкт, бідний деталями; побудова таких образів вимагає словесного опису; 2) в кінці 2-го класу, а потім в 3-му класі настає друга стадія, і цьому сприяє значне збільшення кількості ознак і властивостей в образах.

3. Фрейд у психоаналітичній теорії пояснював розвиток особистості дією біологічних факторів і досвідом раннього сімейного спілкування. Діти проходять 5 стадій психічного розвитку, на кожній стадії інтереси дитини зосереджені навколо певної частини тіла. Вік 6-11 років відповідає латентній стадії. Таким чином, у молодших школярів вже сформовані всі ті якості особистості і варіанти відповідних реакцій, якими вони будуть користуватися протягом усього свого життя. І протягом латентного періоду відбувається «відточування» і зміцнення

їх поглядів, переконань, світогляду. Потенційні можливості учнів молодшого шкільного віку дозволяють здійснювати їх фінансове виховання, основна мета якого – розкрити навколишній предметний світ матеріальних цінностей, як частину загальнолюдської культури, і в процесі пізнання навчити відповідним формам поведінки. При цілеспрямованому педагогічному керівництві цим процесом діти засвоюють фінансові категорії на різних рівнях: від уявлень до усвідомлення сутності цих понять, набувають відповідних вмінь, формуються як особистість[17;24].

Підприємливість як поведінка теж проявляється вже в ранньому дитинстві. Невипадково Еріксон виділив підприємливість як третю стадію розвитку дитини. Вона зазвичай припадає на вік від чотирьох до п'яти років, коли дитина придбала необхідні фізичні навички і сама починає придумувати собі заняття, а не просто відповідати на дії інших дітей або наслідувати їх. Винахідливість проявляє себе і в мові, і в здатності фантазувати[71].

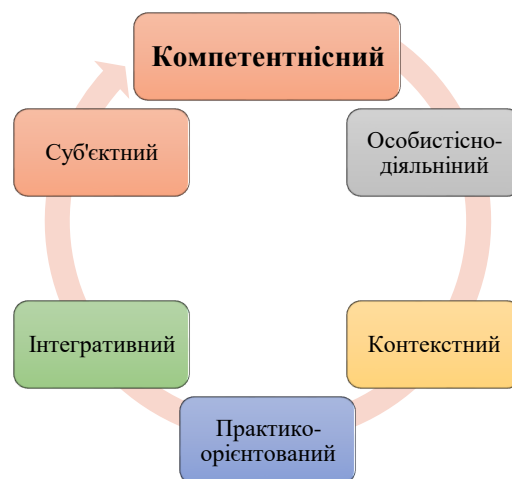
Соціальний параметр цієї стадії, говорить Еріксон, розвивається між підприємливістю на одному полюсі і почуттям провини на іншому. Від того, як на цій стадії реагують батьки на витівки дитини, багато в чому залежить, яка з цих якостей переважить в його характері. Діти, яким надана ініціатива у виборі моторної діяльності, які за своїм бажанням бігають, борються, катаються на велосипеді, на санках, на ковзанах, виробляють і закріплюють підприємливість. Закріплює її також готовність найближчого оточення відповідати на запитання дитини (інтелектуальна підприємливість) і не заважати їй фантазувати та придумувати ігри. Але якщо батьки показують дитині, що така її діяльність шкідлива і небажана, що питання його настирливі, а ігри безглузді, вона починає відчувати себе винуватою і забирає це почуття провини в подальші стадії життя[71].

Отже, підприємливість є особистісним утворенням, яке сприяє найбільш ефективній реалізації людини в практичній діяльності, а здобуті учнями в початковій школі знання і вміння з фінансової грамотності, що дозволяють вирішувати пізнавальні та практичні задачі, є необхідною основою для

подальшого розвитку економічної освіти і виховання дітей на наступних щаблях навчання.

1.2.2. Педагогічні умови формування підприємливості та фінансової грамотності

Компетентнісний підхід виступає в якості основи для визначення суті підприємливості та фінансової грамотності, її структури і змісту, а також місця в системі компетенцій випускника загальноосвітньої школи і тісно пов'язаний з іншими, не менш важливими у формуванні підприємливості і фінансової грамотності підходами (див. рис.1.1.)

Рис. 1.1. Підходи до формування підприємливості та фінансової грамотності

Особистісно-діяльний підхід передбачає, що в центрі навчання знаходиться сам учень – його мотиви, цілі, неповторний психологічний склад, тобто школяр, як особистість. Виходячи з інтересів учня, рівня його знань і умінь, учитель визначає навчальну мету заняття і формує, спрямовує і коригує весь освітній процес з метою розвитку особистості того, хто навчається.

Контекстний підхід забезпечує зближення навчального процесу з реальним життям і орієнтує на використання фінансового контексту як змістовної основи для застосування знань, умінь і способів діяльності з інших предметних областей.

Сутність практико-орієнтованого підходу до навчання фінансової грамотності полягає в отриманні нових фінансових знань і формування практичного досвіду їх використання при вирішенні життєво важливих завдань і проблем; емоційного і пізнавального насичення творчого пошуку учнів. Використання практико-орієнтованого підходу дозволяє розкрити зв'язки між фінансовими знаннями і повсякденним життям людей, викликами, що виникають в процесі життєдіяльності.

Інтегративний підхід передбачає взаємодію установ освіти, усіх учасників освітнього процесу, представників підприємницької спільноти, професійних учасників фінансового ринку, громадських і некомерційних організацій, батьківського співтовариства, ЗМІ тощо.

Суб'єктний підхід, в процесі формування фінансової грамотності учнів передбачає створення умов для їх особистісного розвитку, що виражається в здатності успішно адаптуватися в постійно мінливу освітню, соціокультурну ситуацію, їхні потреби в прояві активності і самостійності, в усвідомленні ними відповідальності за свій розвиток[59; 15].

Ю. Білова досліджує формування підприємливості окремо від фінансової грамотності і визначає три її основні компоненти (див. табл.1.3.) [3].

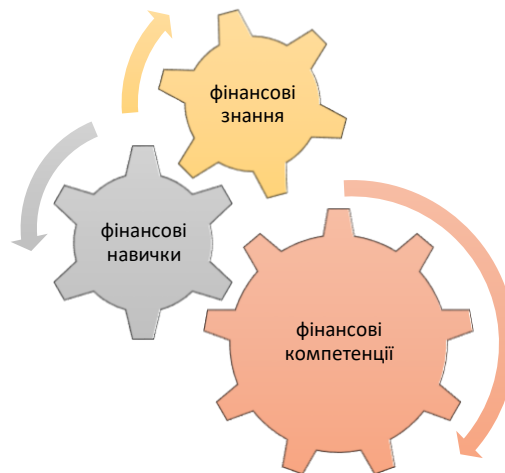
Таблиця 1.3.

Компоненти підприємливості (за Ю.Біловою)

Компонент	Характеристика
Мотиваційно-ціннісний компонент	Знаходить відображення у таких підприємницьких та морально-етичних цінностях, як ощадливість, толерантність, самовдосконалення, свобода вибору, що допомагає становленню активної та ініціативної особистості, яка здатна до виправданого ризику, втілення своїх ідей в життя та активної взаємодії із суспільством
Когнітивний	Являє собою більшою мірою знання процесуального та теоретичного характеру, що відображають розуміння того, як влаштоване економічне життя суспільства, основні поняття, які корелюють у цій сфері, варіативність та особливості змісту освітніх потреб, а також особистісні мотиви на різних щаблях економічної підготовки.
Діяльнісний	Має на меті формування практичних умінь підприємницької діяльності, а саме: вміння вибирати ефективні ідеї, здатність організувати, планувати та прогнозувати ділову діяльність; представляти свої проекти та вести конструктивні ділові діалоги; творчо вирішувати різноманітні завдання у сфері підприємництва на основі набутих знань та навичок, здатність керувати та контролювати процеси.

Однак у роз'ясненні до когнітивного компоненту чітко прослідковуємо, що підприємливість тут все ж торкається фінансового життя суспільства, його фінансової грамотності.

О.В. Муравина [60] досліджує феномен фінансової грамотності і вважає, що рівень фінансової грамотності проявляється у її фінансовій поведінці та складається з таких компонентів (див. рис.1.2.):

Рис.1.2. Компоненти фінансової грамотності

Фінансові компетенції тут являють собою здатність людини застосовувати знання і вміння, успішно діяти на основі накопиченого практичного досвіду при вирішенні задач в області особистих фінансів. Прикладом фінансової компетенції є усвідомлений вибір фінансових послуг.

О.В. Муравина [60] також наводить характеристику впливу рівнів фінансової грамотності (*високого* та *низького*) на суспільство та споживачів.

Високий рівень фінансової грамотності населення країни позитивно впливає на економіку держави, на рівень їх доходів та добробуту:

- підвищує рівень користування фінансовими продуктами, прозорість фінансових ринків та їх стабільність;
- сприяє збільшенню числа сумлінних позичальників, знижує ступінь кредитних і репутаційних ризиків банків;
- підвищує фінансовий добробут громадян завдяки раціоналізації сімейних бюджетів;

- збільшує горизонт планування, розвиває здатність керувати фінансами упродовж усього життя;
- забезпечує захист від шахрайства, підвищує фінансову безпеку кожного учасника ринку праці.

Низький же рівень фінансової грамотності призводить до негативних наслідків для споживачів фінансових послуг, держави, приватного сектору та суспільства в цілому.

Формування ключової компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» та вищезазначених компонентів є складним організованим процесом, що складається із послідовних та систематичних дій. Саме тому нами було визначено основні етапи формування даної ключової компетентності (див. табл.1.3).

Таблиця 1.3.

Основні етапи формування підприємливості і фінансової грамотності

№	Етапи	Характеристика
I	Мотиваційний	Активізація внутрішніх мотивів, що спонукають до ініціативної діяльності; формування духовних, морально-етичних ставлень до підприємництва у суспільному житті особистості. Морально-етичне виховання в учня підприємницьких цінностей (свобода вибору, самореалізація, ощадливість, толерантність, чесність)
II	Пізнавальний	Самопізнання дитини, свого внутрішнього «я» та власних сил; набуття теоретичних знань, що відображають сутність фінансового світу, що, в свою чергу, стимулюють пошуково-пізнавальну діяльність та ініціативність як у навчанні, так і в повсякденному житті.
III	Діяльнісний	Формування практичних умінь та навичок фінансової (підприємницької) діяльності, а саме: вміння планувати та організовувати свою діяльність, презентувати себе та свої ідеї, вміння вести конструктивний діалог для вирішення колективних завдань, вміння творчо підходити до розв'язання проблемних задач на основі набутих ЗУН, способів мислення тощо.

IV	Творчо-ініціативний	Застосування усієї теоретичної бази знань задля реалізації і становлення себе як підприємливої і фінансово грамотної особистості в суспільстві: активна участь у командній роботі, вміння домовлятися задля ефективного і швидкого вирішення життєвих питань.
----	---------------------	---

При розробці завдань, орієнтованих на розвиток фінансової грамотності, застосовується тривимірна модель оцінки, яка використовується в дослідженні PISA [67]. Трьома її складовими є:

- а) зміст (тематичний);
- б) пізнавальні процеси (вміння і навички);
- в) контексти (життєві ситуації).

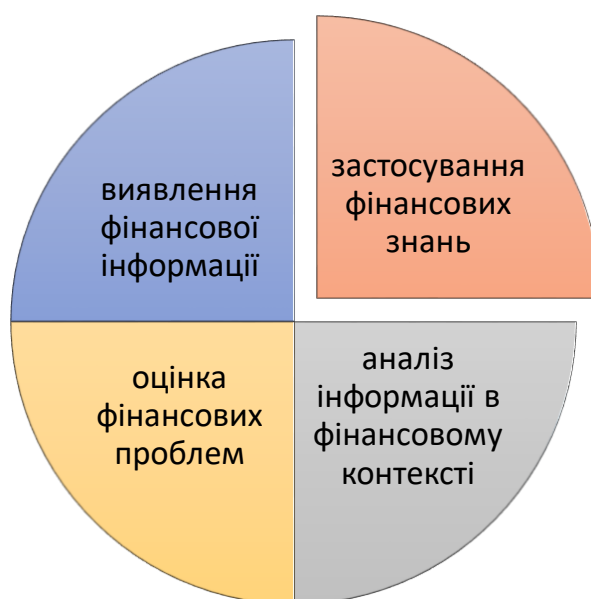
Зміст являє собою широкий спектр особистісно значущих фінансових тем, згрупованих в чотири тематичні блоки (див. табл.1.4.):

Таблиця 1.4.

Тематичні блоки значущих фінансових тем відповідно до досліджень PISA

Зміст	Характеристика
Гроші та грошові операції	Охоплює повсякденні покупки товарів, платежі, витрати, банківські карти, валюти
Планування та управління фінансами	Включає в себе завдання, пов'язані з сім'йним бюджетом, плануванням витрат та формуванням доходів
Ризики і винагороди	В дослідженні PISA це ключова область фінансової грамотності, що орієнтує на управління фінансами з урахуванням двох видів ризиків: перший являє собою фінансові втрати, викликані непередбачуваними обставинами (Наприклад, катастрофічним лихом), другий - ризик, властивий фінансових продуктів (наприклад, кредитними угодами тощо).
Фінансове середовище (окремі питання з області фінансів)	включає знання (розуміння) правового статусу (прав і обов'язків) споживачів фінансових продуктів.

Процеси описують пізнавальну діяльність і розумові стратегії і підходи, які актуалізують знання і розуміння в області фінансів. PISA [67] виділяє чотири види пізнавальної діяльності (див. рис. 1.3.).

Рис. 1.3. Чотири види пізнавальної діяльності PISA

Контексти – це групи ситуацій, на які направлені завдання з області фінансової грамотності.

У процесі формування фінансової грамотності у школярів утворюється економічне мислення, а останнє сприяє осмисленню явищ економічного життя, засвоєнню економічних понять, формуванню економічних уявлень і розумного оперування знаннями.

Молодші школярі отримують елементарні уявлення про види власності, сімейні доходи та витрати, розумні витрати, кишенькові гроші, бюджет, вартість шкільного приладдя. Уже в початкових класах доцільно починати освоєння основних термінів, що складають суть фінансової грамотності: власність, виробництво, торгівля, товар, ринок, гроші, ціна та ін. Крім того, вони мають опанувати раціональні прийоми розподілу роботи в часі, організації робочого місця, що підвищують якість і продуктивність праці. [8].

Важливо долучати батьків до діяльності, що відбувається на уроках, адже значну частину свого часу діти перебувають вдома, тому, на нашу думку, знання, які формуються в школі, будуть закріплені значно краще і ефективніше, якщо будуть підсилюватися з боку найближчого оточення. Для цього необхідно знайомити і батьків з фінансовою абеткою за допомогою тренінгів, розбору

соціально-економічних ситуацій, участі у вебінарах та обміну досвідом щодо фінансового виховання дітей.

В оцінці сформованості підприємливості та фінансової грамотності молодших школярів можна виділити такі критерії (див.рис.1.4.):

<p>Оволодіння комплексом фінансових понять, категорій, законів, доступних віку учня початкової школи</p>	<p>Ступінь оволодіння фінансовими вміннями, спрямованими на вдосконалення виробництва і праці, на отримання більш високих показників у навчанні</p>	<p>Рівень сформованості особистісних якостей, що складають підприємливість</p>
<ul style="list-style-type: none"> •види власності, •сімейні доходи та витрати, розумні витрати, кишенькові гроші, •бюджет, •вартість •ціна •виробництво, •торгівля, •товар, •ринок, •гроші. 	<ul style="list-style-type: none"> •вміння планувати роботу; •раціонально використовувати обладнання та матеріали; •проявляти ініціативу; •аналізувати хід і результати роботи; •розумно розподіляти час; •уміти домовлятися та знаходити вихід із будь-якої життєвої ситуації. 	<ul style="list-style-type: none"> •працьовитість, •дисциплінованість, •відповідальність, •ощадливість •творчість, •новаторство, •готовність до співпраці, •лідерство, •допитливість, •комунікабельність, •потужна мотивація до успіху та активність.

Рис.1.4. Критерії сформованості підприємливості та фінансової грамотності

Як бачимо, ці критерії характеризують власне зміст підприємливості та фінансової грамотності початкової ланки освіти. Отож, щоб розуміти, для чого їм потрібні вище зазначенні знання, учні повинні вміти:

- аналізувати свої потреби;
- виділяти основні та другорядні потреби;
- визначати джерела задоволення різних потреб;
- користуватися грошима;
- визначати джерела доходів і витрат;
- пояснювати значення праці в задоволенні цих потреб;
- здійснювати елементарні покупки в магазині;
- аналізувати можливості сімейного бюджету в задоволенні потреб.

Тому ключова компетентність в початковій школі повинна ґрунтуватися на практичних формах роботи учнів:

- моделювання різних ситуацій;
- виконання творчих завдань;
- створення проектів.

Саме тому однією з перспективних форм реалізації нової парадигми освіти безсумнівно є включення школярів в інтегровану діяльність. Метою цієї діяльності є набуття учнями функціональної навички дослідника як універсального способу освоєння дійсності, розвиток здатності до критичного мислення, становлення молодшого школяра як суб'єкта освітнього процесу.

«Підприємливість та фінансова грамотність» – компетентність, яку вважаємо життєцентричною та найбільш складною для формування на уроках мовно-літературної освітньої галузі. Міжнародні дослідження, а особливо PISA, свідчать про те, що теперішній освітній процес має забезпечувати глибокі взаємопов'язані зв'язки між предметами, що інтеграція та міждисциплінарність є абсолютною необхідною вимогою сьогодення [67]. Завдяки інтеграції ми можемо забезпечити функціональність знань учнів, які вони зможуть легко і без обтяжень застосовувати на практиці при вирішенні будь-яких життєвих ситуацій. Очевидно, що ідея інтегрування не є новою, однак вона вимагає серйозної підготовки від учителя, поглиблених знань з дисциплін, що викладаються та великих затрат часу.

Термін «інтеграція» походить від латинських слів *integration* – відновлення, поновлення та *integer* – цілий. За К. Шеряздановою інтеграція – «це зближення, злиття, об'єднання частин, що утворюють єдине ціле зі збереженням їх ідентичності» [66, с. 10].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що «інтеграція – це об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи» [13, с. 500].

Не можемо оминати визначення, яке запропоноване у Пораднику для вчителя (НУШ): «інтеграція – це процес взаємодії, об'єднання, взаємовпливу, взаємопроникнення, взаємозближення, відновлення єдності двох або більшої кількості систем, результатом якого є утворення нової цілісної системи, що набуває нових властивостей та взаємозв'язків між оновленими елементами системи» [35, с. 54]. На основі наведених визначень нам легше буде зрозуміти сутність понять «інтегроване навчання» та «інтегрований урок».

Поєднуючи визначення із словника професійної освіти та педагогічного словника, можемо зробити висновок, що інтегроване навчання – це відбір та об'єднання в єдине ціле навчального матеріалу з різних дисциплін для якісного і всебічного розвитку дитини [38; 42, с. 129].

Щодо поняття «інтегрований урок», то М. Кірик та Л. Данилова тлумачать його так – «це нетрадиційна структура й динамічна форма організації процесу цілеспрямованої взаємодії визначеного складу вчителів і учнів; урок, у якому елементи змісту різних предметів згруповано навколо однієї теми» [28, с. 31-32].

Отже, інтегроване навчання на уроках у початковій школі – це предметна база, яка дозволить учням системно мислити, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між аспектами свого життя, своїми можливостями, пізнанням себе через поєднання та розгляд запропонованої вчителем інформації (навчального матеріалу) з різної точки зору, у різних освітніх галузях. Для вчителя – це можливість розширити власні професійні кордони, відійти від традиційного навчання та почати використовувати нові методи, прийоми, форми роботи, подавати матеріал за новими підходами, завдяки використанню такого ефективного засобу як інтеграція підвищуватиметься не тільки зацікавленість та мотивація молодших школярів до навчання, а й полегшиться робота над формуванням підприємливості та фінансової грамотності дітей на уроках словесності.

1.3. Теоретична модель формування підприємницьких та фінансових умінь учнів третього класу засобом інтеграції на уроках словесності

Хочемо ми цього чи ні, однак фінансові рішення пронизують майже всі аспекти нашого життя. Навіть якщо фінанси для нас не є найважливішими, від них неможливо піти. З цієї причини важливо оволодіти фінансовою грамотністю та розвинути у собі підприємницькі якості.

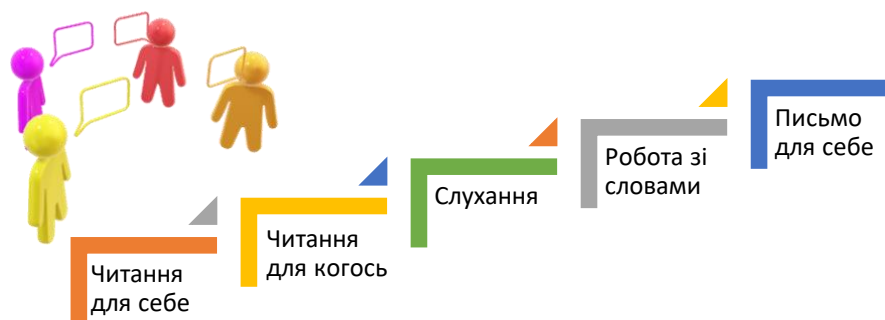
Інтегроване навчання сміливо входить у шкільні програми і пов'язує на перший погляд важко сумісні предмети. Уроки словесності займають особливе місце серед інших дисциплін, і, на нашу думку, уже є інтегрованими. Вони

повністю пронизані міжпредметними зв'язками і пропонують учням знання з різноманітних областей науки, мистецтва, культури, кінематографу, а також реального повсякденного життя.

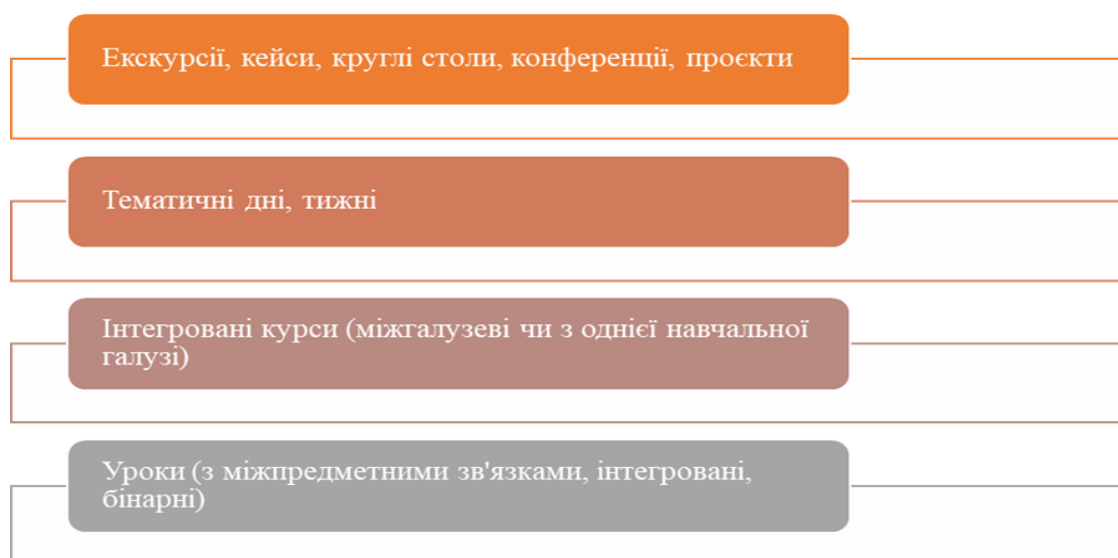
У Новій українській школі існують два підходи до інтеграції [33;34;35]:

1. Тематичний (інтегровані дні, тематичні тижні, місяці).
2. Діяльнісний (Щоденні 3, 5 (див. рис. 1.4.)).

Рис.1.5. Структура методичної системи «Щоденні 5»

Формами реалізації міжпредметної інтеграції є такі (див. рис.1.6.):

Рис. 1.6. Форми міжпредметної інтеграції

При проведенні уроків з елементами інтеграції учні відповідають впевненіше, відчувають себе співавторами уроку, показуючи більш глибоку підготовку та застосовуючи екскурс в суміжні предмети засобами рідної мови.

Результативності інтегрованих уроків сприяють:

- прояв самостійності і творчого підходу до виконання завдання;
- підвищення освітнього рівня здобувачів освіти;
- велика інформативна ємність матеріалу та його систематизація;
- зняття перенапруги і стомлюваності учнів за рахунок переключення на різноманітні види діяльності (слухання музики при розкритті необхідної теми або образу, відвідування віртуальних виставок та аукціонів, екскурсії на виробництво, перегляд відеофільмів з потрібної тематики, віртуальні екскурсії).

Інтегроване навчання безпосередньо пов'язане з особистою зацікавленістю вчителя зробити свій урок інформативним, розвинути мовну ерудицію учнів, створити творчу атмосферу на уроці.

У формуванні ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» принципово важливим є те, що завдання повинні спрямовуватися не стільки на перевірку знань і уявлень фінансово грамотної людини, скільки на розвиток фінансової грамотності, тобто на формування ряду умінь і стратегій поведінки, від яких залежить успіх при здійсненні пізнавальної та практичної діяльності. Виконуючи ті чи інші завдання, учні знайомляться з певними типовими ситуаціями в сфері повсякденних фінансових відносин і освоюють окремі аспекти фінансової грамотності. А це, в свою чергу, забезпечує їх готовність до зіткнення з подібними ситуаціями в реальному житті.

Проаналізувавши чинні підручники з інтегрованого курсу «Українська мова та читання» для 3-го класу таких авторів, як І. Большакова, М. Пристінська; Г. Сапун; А. Савчук; Н. Богданець-Білоskalенко; М. Чабайовська, Н. Омельченко, В. Синільник; К. Пономарьова, Л. Гайова, ми з'ясували, що вони містять завдання на формування підприємливості та фінансової грамотності учнів, зокрема: [4;5;6;46;47;43;40;47]:

1. На основі тексту С. Дерманського «Як ми бюджет формували» розкажи про бюджет за поданим малюнком. Чому важливо вміти складати власний бюджет? Уяви, що твій бюджет становить 50 гривень. Напиши список

товарів, які ти можеш придбати на цю суму (тема «Числівник. Оповідання. Автор»).

2. Розгляньте українські грошові банкноти. Хто зображений на них? Обговоріть, чому портрети саме цих українців розташовані на купюрах. Установіть відповідність між назвами банкнот та іменами зображених на них українців (тема «Текст. Вони прославили наш край»).
3. Після прочитання текстів О. Дігтяр «Сон жовтого таксі» та І. Мацко «Агенство добрих ведмежих послуг», діти виконують завдання: обговоріть, як зробити, щоб транспорт був безпечним для природи; попрацюйте над проектом «Агенство розваг»; складіть оголошення про відкриття агентства, намалюйте рекламний плакат, підготуйте візитівки (тема «Літературні казки українських і зарубіжних письменників»).
4. Прочитавши вірш О. Мамчич «Босо-взутий сніговик», складіть рекламні повідомлення про будь-який товар чи плакат із соціальною рекламою на самостійно обрану тему. Презентуйте свою роботу (тема «Прикметник як частина мови»).
5. Прочитай назви атракціонів у харківському парку (у підручнику подана візуалізація). Кожен з друзів побував на двох атракціонах. Читалочка витратила на них 70 грн, Щебетунчик – 90 грн, Родзинка – 80 грн, а Гаджик – 100 грн. Поміркуй, хто які атракціони міг відвідати? (тема «Розпізнаю прийменники»).

З огляду на вищенаведені завдання наведемо власні приклади. Після прочитання байки Л. Глібова «Коник-стрибунець» учням пропонуємо відповісти на такі запитання:

- Як змінилася б історія, якби наш коник-стрибунець був мільонером і жив у центрі Києва у 3-кімнатній квартирі?
- Уявіть, що у Коника-стрибунця є суперздібність збільшуватися у розмірах. Як би відповів йому Муравей у такому разі?
- А що було б, якби Коник-стрибунець і зима були найкращими друзями. Чи змогли б вони домовитися?

Проаналізувавши наукові джерела з досліджуваної теми, педагогічну літературу, закордонні та вітчизняні інтернет-видання, ми розробили теоретичну модель формування підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класу засобом інтеграції (див. рис. 1.7.), що включає в себе такі компоненти:

1. Діагностичний компонент, що полягає у зборі даних щодо рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності.
2. Мотиваційно-змістовий компонент передбачає роботу відповідно до виокремлених етапів формування підприємливості і фінансової грамотності.
3. Умовний компонент окреслює роботу з реалізації передбачених умов задля успішного формування ключової компетентності.
4. Оцінно-результативний має на меті повторну діагностику та аналіз рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності засобом інтеграції на завершальному етапі.

Мета: підвищити рівень підприємливості та фінансової грамотності учнів 3 класу засобом інтеграції

Рис.1.7. Модель формування підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу

Діагностичний та результативний компоненти нам потрібні для якісної реалізації головних складових етапів роботи. На початку і після завершення роботи вчителю необхідно розуміти рівень підприємливості та фінансової грамотності, який мають учні. На початку, для того щоб перевірити наявний обсяг необхідних знань, умінь і навичок, і в кінці, щоб пересвідчитися у результативності проведеної роботи.

Мотиваційно-змістовий компонент несе найбільше смислове навантаження з урахуванням умов наступного компоненту, і передбачає цілеспрямовану роботу щодо формування в учнів третього класу ключової компетентності відповідно до чотирьох етапів: мотиваційного, пізнавального, діяльнісного, творчо-ініціативного.

На першому етапі необхідно:

- дати учням уявлення про роль та значення підприємливості та фінансової грамотності у розвитку особистості і суспільства в цілому;
- розкрити важливість підприємницьких якостей та сприяти формуванню їх на початковому етапі;
- формувати позитивну мотивацію до активної пізнавальної та практичної діяльності у сфері підприємництва.

На другому етапі процесу формування ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» важливо:

- навчити виділяти головне та другорядне при аналізі проблемних ситуацій, самостійно окреслювати план їхні рішення;
- інтегрувати необхідні теоретичні знання фінансової сфери з темою, що вивчається;
- розкрити важливість вміння ставити чіткі цілі та вміння їх дотримуватися;
- розвивати вміння долати труднощі у досягненні мети;
- формувати вміння приймати рішення, пов'язані з ризиком.

На третьому етапі слід:

- формувати практичні навички фінансової взаємодії;
- вміння визначати та формулювати проблеми, аналізувати причини її виникнення та шукати варіанти її розв'язання;
- навчити учнів визначати загальні закономірності і принципи розв'язання проблемних ситуацій;
- розвинути вміння спілкуватися, використовуючи ділову етику;
- сприяти застосуванню нових знань у нестандартній ситуації.

На четвертому етапі потрібно сприяти самостійній пошуковій діяльності та застосуванню підприємницьких якостей.

Розв'язання завдань на усіх етапах відбувається в процесі інтегрованої діяльності, яка дозволяє системно впливати на особистість учнів, актуалізуючи і закріплюючи сформовані на попередніх етапах компоненти ключової компетентності.

Висновки до розділу 1

Проаналізувавши науково-педагогічну літературу, фахові вітчизняні та закордонні видання, ми узагальнили визначення фінансової грамотності, яка розуміється нами як здатність особистості приймати розумні, доцільні рішення, пов'язані з фінансами в різних ситуаціях власної життєдіяльності. Ці рішення стосуються і сьогодишнього досвіду учнів, і їх найближчого майбутнього (від простих рішень з приводу витрачання кишенькових грошей до рішень, які мають довгострокові фінансові наслідки, пов'язаних з питаннями освіти та реалізацією себе як успішної особистості).

Тоді як підприємливість розглядається як набір якостей особистості:

- уміння планувати, організовувати, управляти, вести за собою, делегувати, аналізувати, інформувати, оцінювати;

- працювати самостійно та у команді;
- робити судження та визначати сильні та слабкі сторони, оцінювати та ризикувати;
- брати ініціативу на себе, діяти на випередження, бути незалежним та брати ініціативу в особистій та суспільній діяльності;
- мотивувати інших та бути мотивованим, рішучим у досягненні цілей.

Важливо зазначити, що не всі підприємливі за своїм психологічним складом люди є підприємцями. Підприємливість людей проявляється не тільки в сфері бізнесу, але і в генеруванні ідей в науці, в винаходах, в культурній творчості, в політичній діяльності і навіть просто в побутовій сфері. Щодня на кожного з нас впливає безліч факторів (прийняття важливих рішень, позики, страхування, реклама, якій діти «сліпо довіряють» тощо), з якими ми не справляємося належним чином, оскільки не орієнтовані на вирішення проблем достатньою мірою.

Для ефективності фінансового виховання молодших школярів потрібно створити такі умови:

- включати дітей в різні види діяльності, серед яких особливе місце займає інтегрована;
- інтегрувати навчальні матеріали з опорою на особистий досвід учнів;
- насичувати уроки фінансовими поняттями;
- визначити роль сім'ї у контексті досліджуваної проблеми;
- формувати фінансові поняття, зважаючи на морально-психологічні якості особистості молодшого школяра.

Діти копіюють все, і не завжди ті звички, які ми хотіли б. Тому важливо у формуванні фінансової грамотності у дітей підтримувати тісний зв'язок з батьками. Їх необхідно інформувати про те, що відбувається на заняттях, залучати до освітнього процесу, створювати умови для їх безпосередньої участі в розширенні уявлень дітей про фінансове життя сім'ї, міста, країни.

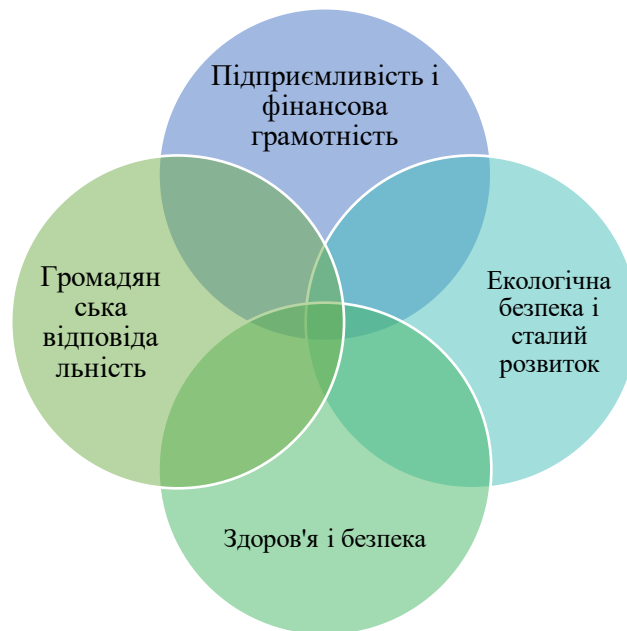
Однією з найкращих методологічних можливостей для набуття функціональних знань, вважаємо впровадження системної інтеграції на уроках словесності. Інтеграція розуміється нами як засіб, що може використовуватися для посилення взаємозв'язку між викладанням та навчальними предметами, а також змістом та класом. Такий режим роботи, значною мірою, спрямований на зменшення негативних наслідків викладання вчитель-предмет-клас, а також полегшить роботу у формуванні в молодших школярів однієї з найважчих та найнеобхідніших компетентностей – «підприємливості та фінансової грамотності».

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМА РОБОТИ З ФОРМУВАННЯ ПІДПРИЄМЛИВОСТІ ТА ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ ТРЕТЬОКЛАСНИКІВ

2.1. Стан досліджуваної проблеми у практиці Нової української школи

Будь-яка практична діяльність учасників освітнього процесу керується нормативно-правовою базою. Перш за все ми спираємося на Державний стандарт початкової освіти (2019), у якому визначено чотири наскрізні змістові лінії (див.рис.2.1), які покликанні зосередити увагу надавачів освітніх послуг на життєво необхідних та суспільно значущих темах, вони є надпредметними та увиразнюють ключові компетентності Нової української школи. Одна з них «Підприємливість і фінансова грамотність». Згідно з цим документом заклади освіти можуть частково або навіть повністю інтегрувати освітні галузі [19;20].

Рис.2.1. Наскрізні змістові лінії НУШ

Новим Державним стандартом передбаченні вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти, серед яких ми можемо чітко

прослідкувати необхідність формування підприємливості і фінансової грамотності на уроках словесності в учнів 3-4 класів:

- Аналізує, інтерпретує та критично оцінює тексти різних жанрів та видів;
- Застосовує усне та писемне мовлення відповідно до життєвої ситуації;
- Висловлює та аргументує власні погляди, спираючись на факти та досвід;
- Звертається до творчості під час прочитання творів;
- Здійснює верифікацію отриманих даних[19;20].

Висуваються вимоги до здобувачів освіти другого циклу і Концепцією Нової української школи[33;34;35]:

- здатність самостійно долати труднощі та перешкоди;
- бути відповідальним та свідомим учасником суспільства.

Наказом МОН у 2018 році було затверджено типові освітні програми для 3-4 класів, створені під керівництвом Р.Б. Шияна та О.Я.Савченко, проаналізувавши які, можемо зазначити, що окремі змістової лінії щодо формування підприємливості та фінансової грамотності відсутні у обох авторів, однак необхідні нам компоненти чітко прослідковуються в описі до існуючих змістових ліній мовно-літературної освітньої галузі [49;50].

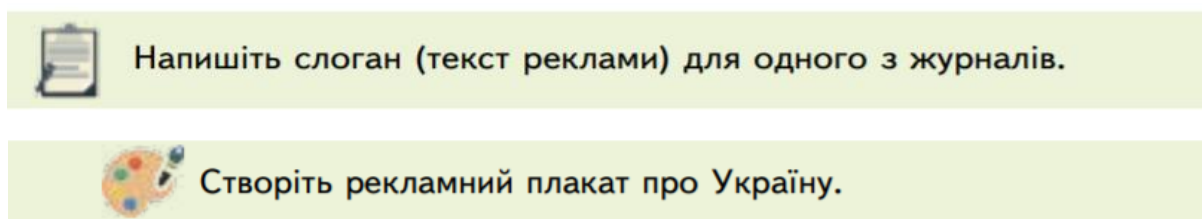
Відповідно до програми О.Я. Савченко досягнення мети щодо набуття компетентності «підприємливість та фінансова грамотність» у мовно-літературній освітній галузі передбачено роботу над самовдосконаленням особистості, її підприємницьких якостей, а також застосування конструктивного мовлення на шляху до вирішення життєвих ситуацій. Більшою мірою досліджувана компетентність, на нашу думку, реалізується у змістовій лінії «Взаємодіємо усно» та «Досліджуємо медіа» (у цій ЗЛ здебільшого буде здійснюватися робота щодо формування компонентів фінансової грамотності)[49].

Згідно з програмою Р.Б. Шияна рідномовна освіта сприяє необхідним нам якостям: індивідуальному та патріотичному самовияву, досягненню цілі та

успіху за допомогою доречного використання мовних засобів. Варто зазначити, що змістові лінії у обох авторів програм різняться. У Романа Богдановича ми спостерігаємо ще і ЗЛ «Читаємо», яка значною мірою допоможе нам у формуванні «Підприємливості та фінансової грамотності», адже передбачає роботу над розвитком мотивації та читацького інтересу, який спирається на учнівську ініціативність та самостійність у виборі прочитаного, а за умови систематичної роботи зі спеціально підібраними текстами ми можемо розраховувати на творчий розвиток, синтез, аналіз та інтерпретацію матеріалів під різним кутом бачення [50].

З метою дослідити реальний стан формування наскрізної змістової лінії ми проаналізували наявні підручники НУШ на можливість реалізації «Підприємливості і фінансової грамотності» в учнів третього класу. Відразу зауважимо, що частина підручників є інтегрованою, тобто передбачає паралельне вивчення української мови і літератури, частина ж передбачає роздільне вивчення зазначених предметів.

М.С. Вашуленко у своєму підручнику пропонує завдання на формування та аналіз явища ощадливості за допомогою твору Г.Джемули «Як Андрійко вчився заощаджувати?», торкаючись при цьому теми марнотратства; серед завдань з української мови зустрічається перелік слів «фінанси, кошти, гроші» та стоїть завдання з'ясувати, антоніми ці слова чи синоніми, тут же ж обговорюється прислів'я «За гроші розуму не купиш». Крім цього, є завдання на створення реклами з додатковими умовами, рекламного плакату, слоганів до журналів та дослідження історії успіху відомих людей (див.рис.2.2.) [10;11].

Рис. 2.2. Приклад роботи на формування підприємливості та фінансової грамотності у підручнику М. С. Вашуленко, Н. А. Васильківська

У першій частині підручника автора М. Д. Захарійчук передбачена робота з грошовими одиницями, знайомство з українською гривнею, а у другій частині авторів Н. І. Богданець-Білокаленко, Ю. М. Шумейко необхідні нам завдання і зовсім відсутні [23].

Навчальний комплект «Української мови та читання» для третього класу І.О. Большакової, М. С. Пристінської вичерпується завданням щодо аналізу реклами та об'єктивної оцінки розпродажу, а також роботою над твором «Як бюджет ми формували», що допомагає учасникам освітнього процесу розібратися з поняттями: бюджет, податки, пенсії, заробітну плату та дохід [5;6].

У підручнику для третього класу Л. О. Варзацької, Т. О. Трохименко; М.І. Чумарна «Українська мова та читання» (у 2-х частинах) очевидних завдань на формування підприємливості та фінансової грамотності нам відшукати не вдалося [9].

Найбільш змістовна та ґрунтовна робота щодо формування підприємливості і фінансової грамотності, на нашу думку, прослідковується у підручнику Г.М. Сапун (у 2-х частинах), де за допомогою твору «Лялька» С. Дяченко здобувачі освіти мають змогу познайомитися з таким явищем, як благодійність; створюють рекламний буклет; за допомогою української народної казки «Як кіт чоботи купував» вчать бути обачними та не натрапити на фінансове шахрайство; з'ясовують значення слова «банкнота» та працюють над фото колажем «Відомі українці, зображені на банкнотах». Працюють з термінами «банкір», «купюра», «валюта»; створюють та рекламують власний продукт – книжечку; створюють власну афішу. На прикладі головного героя статті Г. Терещук «Біатлон – це те, що дуже люблю» розвивають необхідні риси підприємливої особистості: не здаватися на шляху до цілі, шукати вихід з будь-якої життєвої ситуації (див. додаток А) [45;46].

Дослідивши підручник з української мови Н. Кравцової, ми віднайшли завдання щодо реклами власної фірми та аналізу крилатих висловів, пов'язаних з фінансами[30].

У підручнику О. Л. Іщенко, А. Ю. Іщенко «Українська мова та читання» здобувачі освіти розбирають поняття реклами та для чого вона існує, готують презентації улюблених книжок, знайомляться з деталями купівлі квитків на потяг, організовують незвичайну забаву та пишуть до неї оголошення, говорять про особисті здібності, які допоможуть стати успішними у майбутньому[26;27].

Аналізуючи навчальний комплект Г.С. Остапенко для 3 класу, нами було помічено завдання, що можуть бути використані під час формування підприємливості і фінансової грамотності, наприклад після прочитання твору «Ярмаркова метушня» за мотивами казки Зірки Мелантюк «Ярмарок» дітям пропонують підготуватися до ярмарки, створити власну валюту та позмагатися в номінації на найкращого продавця; у темі 22 тижня «Хто шукає, той знайде» знайомляться з альтернативною валютою та взаємодіють з учнями старших класів для отримання необхідної інформації; за допомогою твору «Коли це було?» аналізують, як чинити не варто зі скарбами; працюють у команді та створюють новини[36;37].

Працюючи з 2-ю частиною комплекту автора О.Я. Савченко, можна поговорити з дітьми про гроші, інтерпретуючи текст Т. Череп-Пероганич «Колядка»; у першій ж частині здобувачі освіти мають змогу познайомитися з парками атракціонів Харкова та прорахувати бюджет головних героїв, а ще працюють над рекламним щитом та плакатом[44].

Підручник «Українська мова та читання» (у 2-х частинах) М.І. Чабайовська, Н.М. Омельченко, В.В. Синільник передбачає роботу з такими термінами: «реклама», «соціальна та комерційна реклама», пропонуються також вправи на визначення виду реклами та передбачено створення власної[47].

Отож, проаналізувавши десять чинних підручників з мовно-літературної освітньої галузі для третього класу у двох частинах, можемо зауважити, що вони мають обмежені можливості щодо формування «Підприємливості і фінансової грамотності», звертається недостатня увага на реалізацію цієї наскрізної ключової компетентності. Через це перед надавачами освітніх послуг стоїть

важливе завдання щодо виконання вимог державного стандарту та типових освітніх програм, адже їм доводиться доповнювати уроки відповідними комплексами вправ.

З метою аналізу передового педагогічного досвіду щодо особливостей формування ключової компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність», ми поспілкувалися із заступником директора з навчально-методичної роботи ПЗО "КМДШ" Осокорки", керівником напрямку моніторингу та якості освіти мережі приватних шкіл "КМДШ" М.М. Альохіним. Дана ключова компетентність у закладі формується за допомогою методу хвильового занурення: у розрізі однієї теми упродовж місяця вивчаються аспекти з різних галузей; як результат учасники освітнього процесу захищають свої проекти, презентують думки та ідеї, що не відірвані від життя, а якраз повністю стосуються реалій школяра.

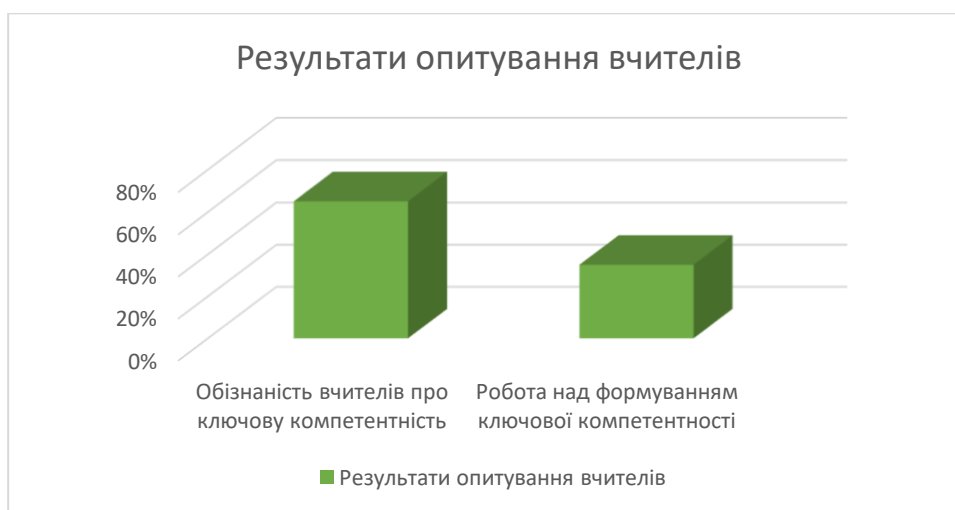
Формування підприємливості відбувається наскрізно на всіх уроках: шляхом підбору відповідних текстів, наприклад, про таких відомих людей, як Ілон Маск, його відкриття, криптовалюту та сучасні тенденції в цілому; які наслідки мають технологічні процеси, які ресурси для цього використовують, чи є вони відтворюваними. У рамках формування цього наскрізного вміння у другому циклі навчання здобувачі освіти створюють свій власний стартап.

Вивчення фінансової грамотності розбито на дванадцять тем, які реалізуються упродовж року, таким чином, що діти опановують одну тему щомісяця. Працюють за окремим курсом зі спеціально розробленою програмою згідно з темами хвильового занурення: викладачі школи намагаються підсилити кожен виучувану тему з точки зору фінансової грамотності. Наприклад, під час вивчення хвилі «Україна» вчителі підводять учнів молодшої школи до теми символіки країни, і одного із її гастрономічних символів – борщу; здобувачі освіти збирають продуктовий кошик, роблять економічні розрахунки та складають бюджет.

На питання, який результат отримують після реалізації розробленої програми з формування підприємливості і фінансової грамотності, ми отримали таку відповідь: «Результат такої діяльності складно оцінювати тут і зараз, але показником для вчителів та адміністрації є, перш за все, зацікавленість дітей, вони прагнуть дізнатися більше з теми, вчаться взаємодіяти у групі та презентують свої ідеї, що неодмінно знадобиться їм у житті».

Для дослідження реальної картини обізнаності вчителів початкової школи з проблемою формування «Підприємливості і фінансової грамотності» серед здобувачів освіти нами було проведено опитування серед педагогів Криворізької загальноосвітньої школи I-III ступенів №108, Криворізького науково-технічного металургійного ліцею №16, Криворізької спеціалізованої школи № 70 та Комунального закладу «НВК «КСШ I- III ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов – ДНЗ» КМР ДО. Зразок анкети та приклади відповідей представлені у додатку Б (див. додаток Б).

Провівши опитування серед 20 респондентів, ми отримали такі результати: 65% вчителів розуміють сутність і необхідність формування ключової компетентності, та лише 35% час від часу працюють над її формуванням. Це свідчить про недостатню освіченість та методичну підтримку педагогів щодо формування «Підприємливості і фінансової грамотності». Результати опитування представлені у діаграмі:

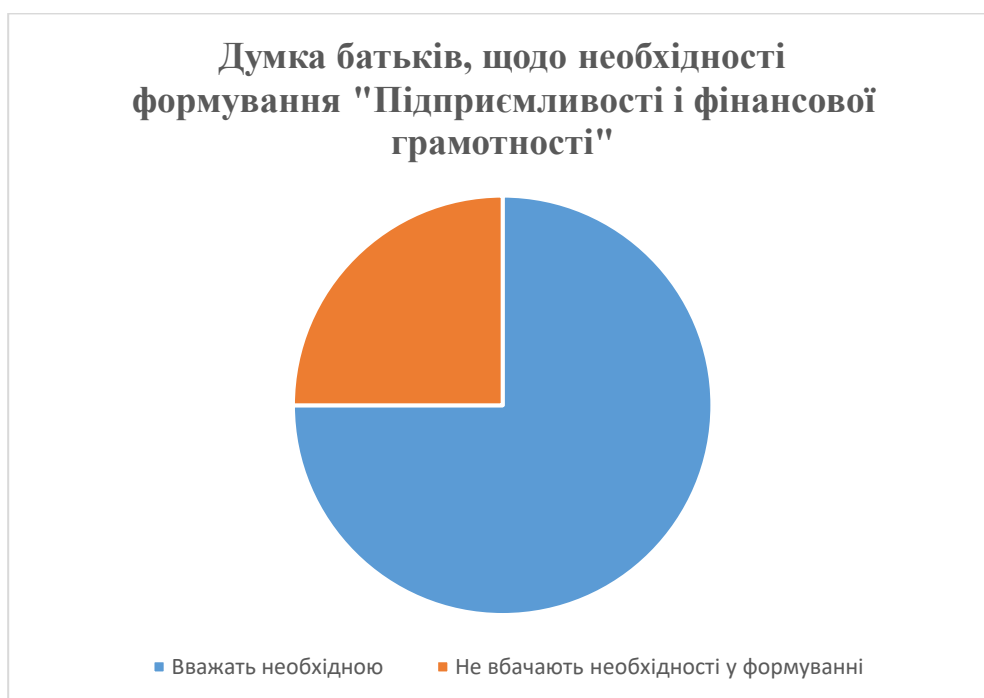

Рис.2.3 Результати опитування серед вчителів

Задля ефективного розвитку ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» необхідно активно взаємодіяти не лише зі здобувачами освіти, але і їх батьками. З цією метою ми провели анкетування серед батьківського складу щодо необхідності формування даної ключової компетентності. Зразок та приклади відповідей анкети представленні у додатку В (див. додаток В).

Проаналізувавши опитувальники, ми можемо спостерігати, що думка батьків щодо необхідності формування підприємливості та фінансової грамотності не однозначна. 75% батьків вважають дану ключову компетентність важливою та необхідною, 25% ж відсотків опитуваних не вбачають роботу з формування підприємливості та фінансової грамотності життєтворчою. Крім цього, варто зауважити, що не всі батьки вважають себе фінансово грамотними та підприємливими. Результати опитування також представленні у діаграмі:

Рис.2.4 Результати опитування серед батьків

Таким чином, проаналізувавши чинні підручники та програми з мовно-освітньої літературної галузі, взявши до уваги передовий педагогічний досвід та здійснивши діагностику рівня обізнаності вчителів початкової щодо формування ключової компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність»,

зазначаємо, що формування КК здійснюється не повною мірою. Підручники не містять необхідної кількості завдань або ж вони взагалі відсутні, державні документи лише частково конкретизують зміст навчання з погляду на тему нашого дослідження. Анкетування вчителів показало, що робота з формування ключового вміння здійснюється рідко і фрагментарно, у зв'язку з необізнаністю, що являє собою дана КК, яким чином її формувати, або ж просто за браком часу на уроці. З цієї причини ми вирішили розробити і експериментально впровадити власну систему роботи, що складається з комплексу завдань та вправ за дев'ятьма темами, що відповідають програмовим вимогам та віковим особливостям здобувачів освіти третього класу.

2.2. Діагностично-експериментальна робота з формування підприємливості та фінансової грамотності третьокласників

З метою перевірки висунутої гіпотези, нами було проведено дослідно-експериментальну роботу з метою виявлення рівня сформованості ключової компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність» учнів третього класу та реалізацію власної системи роботи засобом інтеграції. В експерименті взяли участь здобувачі освіти двох третіх класів Комунального закладу «НВК «КСШ І- III ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов – ДНЗ» КМР ДО у кількості 40 осіб.

Виходячи з того, що найбільш ефективним способом отримання інформації про кількісні зміни показника діяльності та поведінки об'єкта в результаті впливу на нього керованих і контрольованих фактів є педагогічний експеримент, був застосований саме цей метод. Експеримент складався з трьох взаємообумовлених етапів, що представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Етапи проведення педагогічного експерименту

№	Назва етапу	Сутність роботи
1	Констатувальний	На цьому етапі проводився первинна діагностика рівня сформованості підприємливості та фінансової грамотності учнів другого циклу навчання.
2	Формувальний	На даному етапі на уроках мовно-літературної освітньої галузі з експериментальним класом відбувалося впровадження розробленої системи роботи щодо формування підприємливості і фінансової грамотності засобом інтеграції.
3	Контрольний	Сутність роботи на цьому етапі полягала у повторній діагностиці рівня сформованості необхідної нам ключової компетентності в експериментальному та контрольному класах, а також здійснювався аналіз результатів та формування висновків.

Констатувальний етап експерименту. У процесі реалізації цього етапу була здійснена первинна діагностика рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу КЗ «НВК «КСШ І- III ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов – ДНЗ» КМР ДО. У педагогічному експерименті взяли участь учні 3-А та 3-Б класу у загальній кількості 40 осіб. Мета констатувального етапу експерименту полягала у визначенні рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності здобувачів освіти обох класів.

Даний етап був направлений на вирішення таких завдань:

- 1) здійснити відбір діагностувальних методик для оцінки рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності, якщо ж такі відсутні – розробити власні.

- 2) провести апробацію комплексу діагностики;
- 3) виявити рівень сформованості підприємливості та фінансової грамотності учнів третього класу та їх готовності до роботи над формуванням ключової компетентності засобом інтеграції;
- 4) встановити експериментальний та контрольний класи.

У контрольному класі освітній процес проходив без змін, без застосування експериментальних завдань. Стосовно роботи в експериментальному класі, нами було розроблено і впроваджено систему роботи з формування підприємливості і фінансової грамотності засобом інтеграції, за допомогою допоміжних дидактичних матеріалів до тем, що вивчаються.

У ході роботи нами було виділено показники оцінки сформованості підприємливості і фінансової грамотності:

- аналізувати свої потреби;
- виділяти основні та другорядні потреби;
- визначати джерела задоволення різних потреб;
- користуватися грошима;
- визначати джерела доходів і витрат;
- пояснювати значення праці в задоволенні цих потреб;
- здійснювати елементарні покупки в магазині;
- аналізувати можливості сімейного бюджету в задоволенні потреб;
- вміти спостерігати, міркувати, узагальнювати відомості про об'єкти фінансових явищ.

На підставі проаналізованої літератури, ми також визначили комплекс особистісних якостей, на формування яких повинен бути направлений процес розвитку підприємливості школярів:

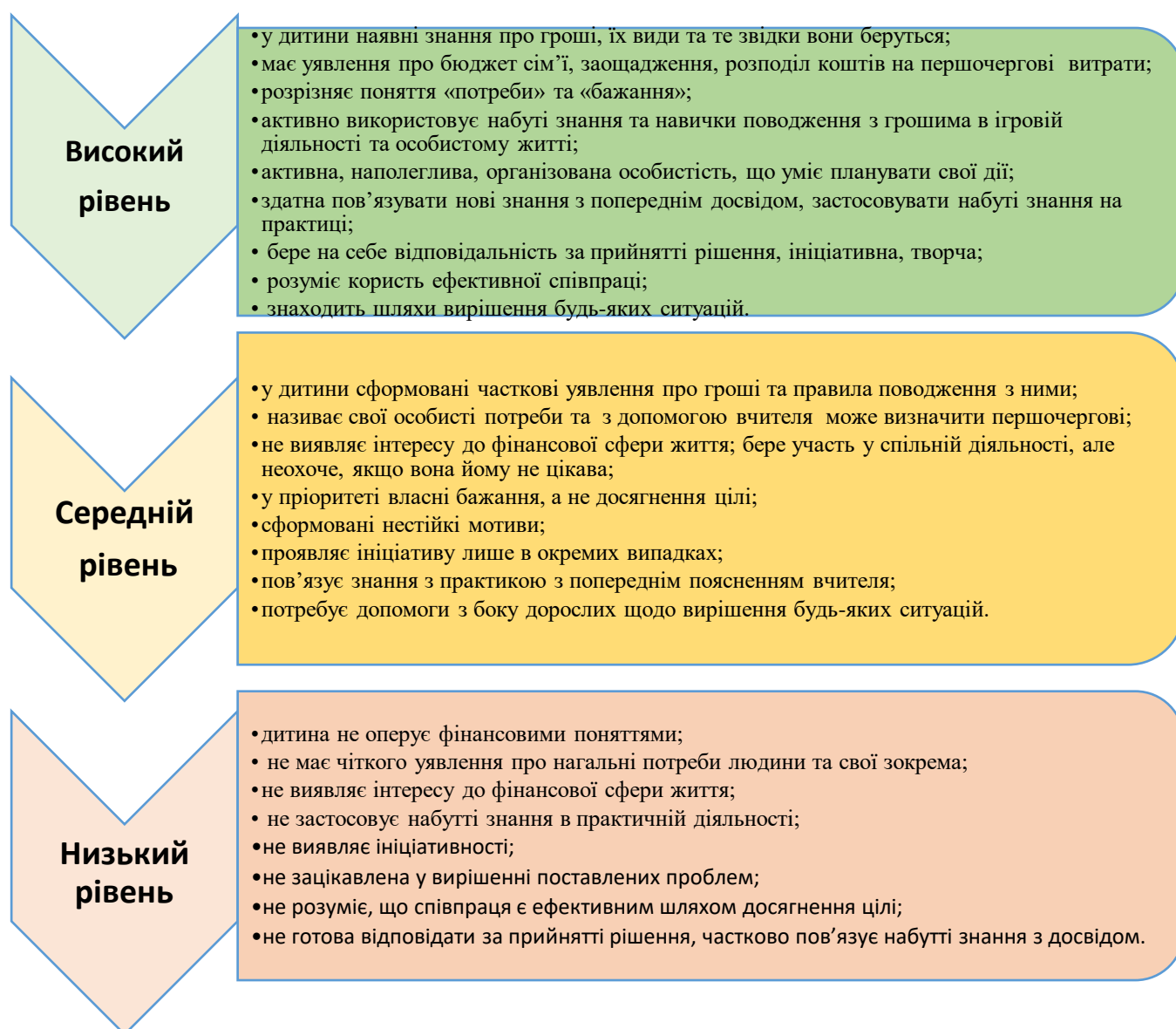
- 1) ініціативність, тобто здатність учнів за власним бажанням організувати свою діяльність;
- 2) творчий потенціал, тобто здатність створювати щось нове, оригінальне, вводити в діяльність елементи творчості, новизни;

- 3) комунікативність, тобто вміння знаходити спільну мову з різними людьми, здатність впливати на оточуючих, ефективно обмінюватися інформацією, володіння культурою спілкування;
- 4) здатність знаходити вихід з важких ситуацій, тобто здатність швидко адаптуватися, приймати своєчасні, обґрунтовані і тверді рішення в різних умовах;
- 5) прагнення до чесного, сумлінного ведення справ, тобто знання і дотримання при цьому певних норм і правил поведінки.

Обрані нами якості знаходяться в тісному взаємозв'язку між собою, розглядаються комплексно і знаходять свій прояв у структурі здібностей.

Особливо слід сказати про таку якість, як здатність йти на ризик. Уміння діяти в ситуації ризику, звичайно є необхідним для роботи в сучасних умовах, однак ми не включили його в число основних особистісних якостей, на розвиток яких має бути спрямований наш комплекс роботи в школі. Пояснимо чому: розвиток здатності до ризику, на наш погляд, є найбільш складним, тому що рівень ризику багато в чому має генетичну природу, в значній мірі залежить від характеру і віку людини, його фінансових можливостей. Звичайно, завдяки практичній спрямованості освіти, школярі отримують навички прийняття рішень, вчать прораховувати можливі варіанти і вибирати з них оптимальний. Незважаючи на це, здатність до ризику, на наш погляд, є найбільш складним для розвитку в процесі навчання.

Так як ключова компетентість «Підприємливість і фінансова грамотність» у державних документах розглядається як єдине ціле, то і виділяти критерії сформованості підприємливості і фінансової грамотності ми будемо як до цілісної системи, за трьома рівнями (див.рис.2.5.):

Рис.2.5. Критерії сформованості підприємливості і фінансової грамотності

Ключова компетентність «підприємливість та фінансова грамотність» є достатньо новим явищем в сьогоденному освітньому просторі і тому, на жаль, поки що немає розроблених методик щодо визначення рівня її сформованості. Відповідно до цього, наявний рівень знань, умінь та навичок підприємливості і фінансової грамотності у третьокласників за двома основними компонентами: мотиваційним та когнітивним (див.табл 2.2.).

Обидва компоненти досліджувалися за окремими методиками. Спочатку ми визначили **мотиваційний компонент**, що дасть нам змогу оцінити рівень

пізнавальної активності та емоційного ставлення до школи.

Учням було запропоновано 10 питань, що демонструють ставлення здобувача освіти до освітніх ситуацій, школи та три можливі варіанти відповіді. Відповідь учасника освітнього процесу, що говорить про позитивне ставлення до школи оцінювалась у 3 бали; нейтральна відповідь (не знаю, буває по-різному тощо) оцінювався в 1 бал; відповідь, яка дозволяє зробити висновки про негативне ставлення дитини до тієї чи іншої шкільної ситуації, оцінювалася в 0 балів.

Таблиця 2.2.

Діагностика підприємливості та фінансової грамотності учнів 3 класу

Компонент	Методичний інструментарій
Мотиваційний	Оцінка шкільної мотивації (за Лускановою Н.Г.) (див. додаток Г).
Когнітивний	Опитувальник «Виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу» (див. додаток Г).

Анкета передбачає наявність п'яти рівнів (див. табл.2.3).

Нами було визначено, що рівень I та II відносяться до високого; рівень III – до середнього; рівні IV та V – до низького рівня навчальної мотивації, навчальної активності.

Результати анкетування за методикою Н. Г. Лусканової розподілилися таким чином(див.табл.2.4. та рис.2.6.):

- з високим рівнем сформованості даного компоненту ключового вміння виявлено 45% у 3-А та 30% у 3-Б;
- із середнім рівнем 45% у 3-А та 50% у 3-Б;
- низький рівень сформованості мотиваційного компоненту мають 10% учнів 3-А класу і 20% учнів 3-Б класу.

Таблиця 2.3.

Рівні оцінювання мотиваційного компоненту

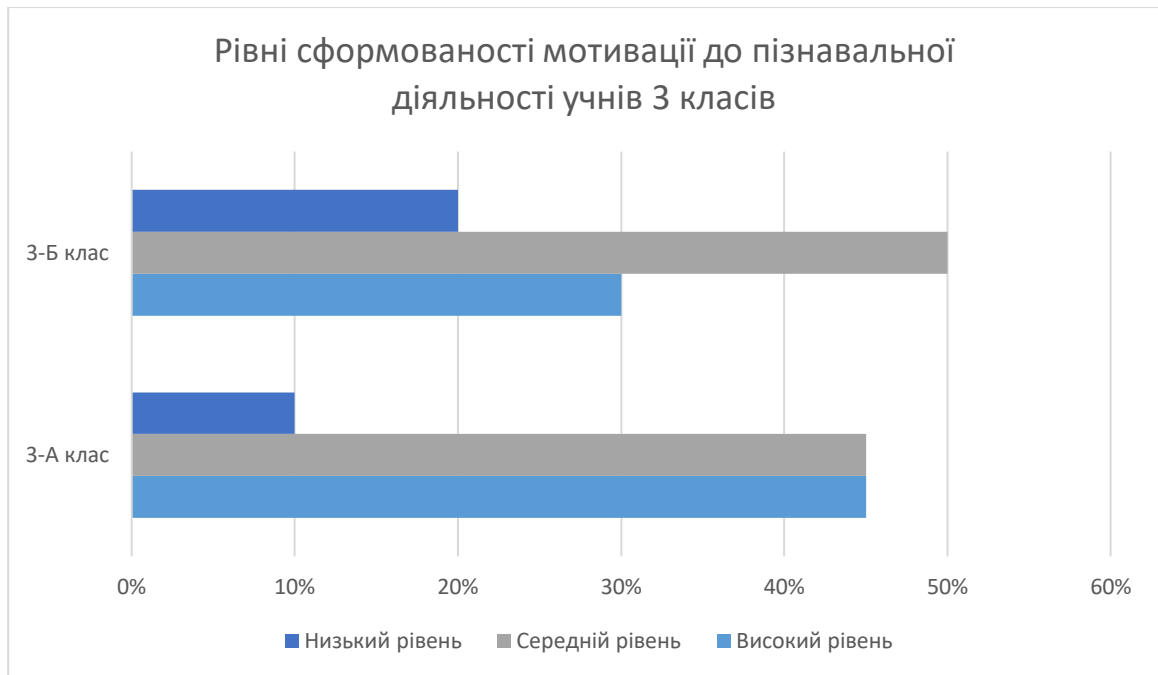
Рівень	Характеристика
Рівень I.	25-30 балів (максимально високий рівень) – високий рівень шкільної мотивації, навчальної активності. Ці учні відрізняються наявністю високих пізнавальних мотивів, вони прагнуть найбільш успішно виконувати всі вимоги, які перед ними стоять. Вони чітко виконують вказівки вчителя, сумлінні та відповідальні.
Рівень II.	20-24 бали – хороша шкільна мотивація. Такі учнів які успішно справляються з навчальною діяльністю, позитивно ставляться до школи.
Рівень III.	15-19 балів - позитивне ставлення до школи, але школа приваблює більше не освітніми можливостями. Такі учні цілком комфортно почуваються у школі, проте частіше ходять до школи, щоб спілкуватися з друзями, учителем. Пізнавальні мотиви у таких дітей сформовані меншою мірою, і освітній процес їх мало приваблює.
Рівень IV.	10-14 балів - низька шкільна мотивація. Ці діти відвідують школу неохоче, вважають за краще пропускати заняття. Під час уроків часто займаються сторонніми справами, іграми. Зазнають серйозних труднощів у освітній діяльності.
Рівень V.	Нижче 10 балів – негативне ставлення до школи, шкільна дезадаптація. Такі діти не справляються з навчальною діяльністю, відчувають складнощі у спілкуванні з однокласниками, взаєминах з учителем. Школа нерідко сприймається ними як вороже середовище, перебувати в якому некомфортно.

Таблиця 2.4.

Вихідні дані сформованості мотивації до пізнавальної діяльності учнів 3 класів

Рівень	Контрольна група		Експериментальна група	
	К-ть	%	К-ть	%
Високий	9	45%	6	30%
Середній	9	45%	10	50%
Низький	2	10%	4	20%

Рис.2.6. Рівні сформованості мотивації до пізнавальної діяльності учнів 3 класів

Діагностику наступного компоненту – когнітивного, найбільш важливого для нашого дослідження, було здійснено за самостійно розробленим опитувальником «Чи є я підприємливою та фінансово грамотною особистістю?»(див. додаток Г)

Рівні та бали розподілилися таким чином:

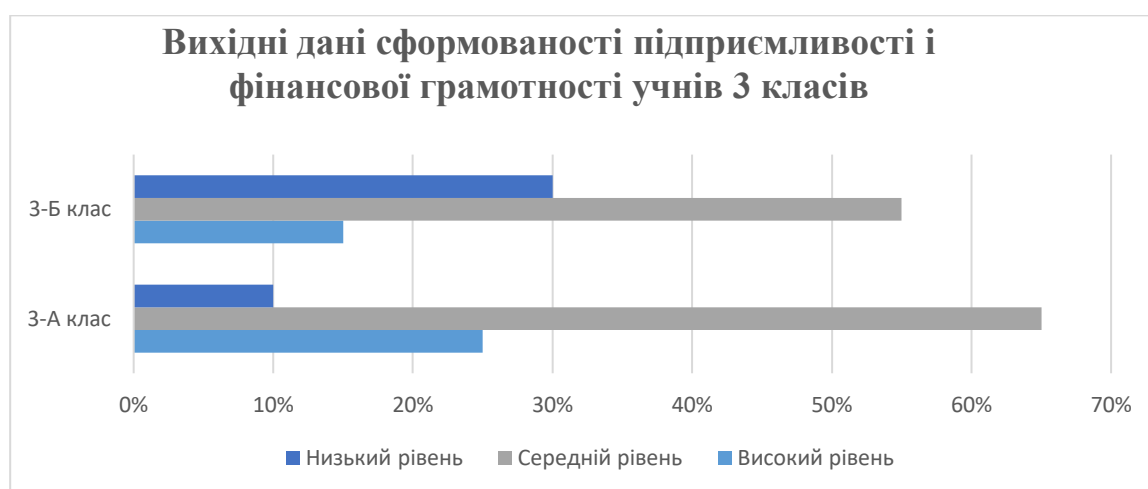
- **високий рівень** (від 58 - до 83 балів);
- **середній рівень** (від 32 - до 58 балів);
- **низький рівень** (від 4 - до 32 балів).

Провівши вище зазначену діагностичну методику щодо визначення рівня сформованості підприємливості та фінансової грамотності, підсумуємо: з високим рівнем виявлено 25% учнів у 3-А та 15% у 3-Б; із середнім показником 65% у 3-А та 55% у 3-Б; початковий рівень мають 10% учнів 3-А класу і 30% учнів 3-Б класу. Результати опитування «Чи є я підприємливою та фінансово грамотною особистістю?» представлено у таблиці 2.4. та на діаграмі 2.7. (див.табл.2.5. та рис.2.7.).

Таблиця 2.5.

Вихідні дані сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класів

Рівень	Контрольна група		Експериментальна група	
	К-ть	%	К-ть	%
Високий	5	25%	3	15%
Середній	13	65%	11	55%
Низький	2	10%	6	30%

Рис.2.7. Вихідні дані сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класів

Таким чином, результати діагностичних завдань показали необхідність цілеспрямованого формування ключової компетентності Нової української школи «Підприємливості та фінансової грамотності» засобом інтеграції у 3-Б класі, де спостерігається порівняно більша кількість дітей з низьким рівнем. Отож, переходимо до наступного етапу нашого дослідження – **формувального**.

На цьому етапі здійснювалася реалізація розробленої нами системи роботи згідно з моделлю формування ключової компетентності, описаною у першому розділі роботи. Головна мета якої – підвищення рівня сформованості підприємливості та фінансової грамотності. Модель являє собою чотири

взаємообумовлені етапи: мотиваційний, пізнавальний, діяльнісний, творчо-ініціативний. Кожен етап націлений на досягнення своєї мети та має власний зміст роботи.

Припускаємо, що після реалізації розробленої нами моделі ми можемо розраховувати на очікуваний результат – підвищення рівня сформованості підприємливості та фінансової грамотності здобувачів освіти.

Згідно з моделлю основним засобом формування підприємливості і фінансової грамотності є інтеграція.

Оскільки варіативна складова типового навчального плану у школі є незначною, адміністрацією закладу нам було дозволено проводити апробацію у вигляді факультативних інтегрованих занять один раз на місяць, не враховуючи організаційних моментів та діагностики. Крім цього, ми мали змогу спілкуватися з експериментальною групою дітей у месенджері Viber та виконувати інтерактивні вправи за допомогою сучасних освітніх сервісів, не прив'язуючись до часу. Таким чином нами було розподілено реалізацію програми на дев'ять тем (див.табл.2.6.).

Таблиця 2.6.

Система уроків формування підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класу

№з/п	Тема уроку	Досягнення
1	Що таке гроші? Їх історія, функції, види	<p>В учня сформовані:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ключові фінансові поняття; • позитивна мотивація до активної пізнавальної та практичної діяльності; <p>Має уявлення:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Про піраміду потреб А. Маслоу • Спеціалізацію, поділ праці; • Різновиди грошей; • Обіг грошей; • Причини, що призводять до інфляції;
2	Бюджет родини	

3	Потреби та можливості. Різновиди благ.	<ul style="list-style-type: none"> • Споживчий кошик, прожитковий мінімум; • Відповідність кількості покупців наявності товару на ринку; • Раціональні покупки; • Цінність товарів та послуг; • Працю як першу необхідність та духовну потребу; • Взаємозалежність та кооперацію; • Рекламу та її функції. <p>Вміє:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Оперувати в мовленні та життєвих ситуаціях вивченими фінансовими поняттями; • Розрізняти потреби; • Скласти піраміду продуктів для сніданку; • Підрахувати ціну споживчого кошика; • Аналізувати ситуації; • Співпрацювати задля досягнення мети; • Співвідносити свої потреби з можливостями; • Свідомо робити свій вибір; • Скласти невелику рекламу товару чи послуги; • Підрахувати свої витрати, зробити їх аналіз; • Виділяти головне та другорядне при аналізі проблемних ситуацій, самостійно намічати план їх вирішення; • застосовувати нове знання у незвичайній нестандартній ситуації <p>Аналізує:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Сімейні економічні ситуації та проблеми; • План-бюджет сім'ї; • Приклади з літератури, телебачення, радіо щодо благодійництва та меценатства; • Рекламу або послугу; • Ситуації та пропозиції; • Фактори, що вплинули на розмір заробітної плати.
4	Поділ та продуктивність праці	
5	Ринок та його елементи	
6	Податки та обов'язкові платежі	
7	Реклама та дизайн	
8	Товар та товарно-грошові відносини	
9	Страховання. Благодійництво.	

Перейдемо до більш детального огляду етапів формування підприємливості та фінансової грамотності. Розпочнемо з мотиваційного етапу, що має на меті активізацію внутрішніх мотивів здобувачів освіти, що входять до кола інтересів учнів третього класу. Сюди належать інноваційні інструменти роботи: інтерактивні онлайн-ігри, тематичні мультфільми, робота з платформами графічного дизайну тощо.

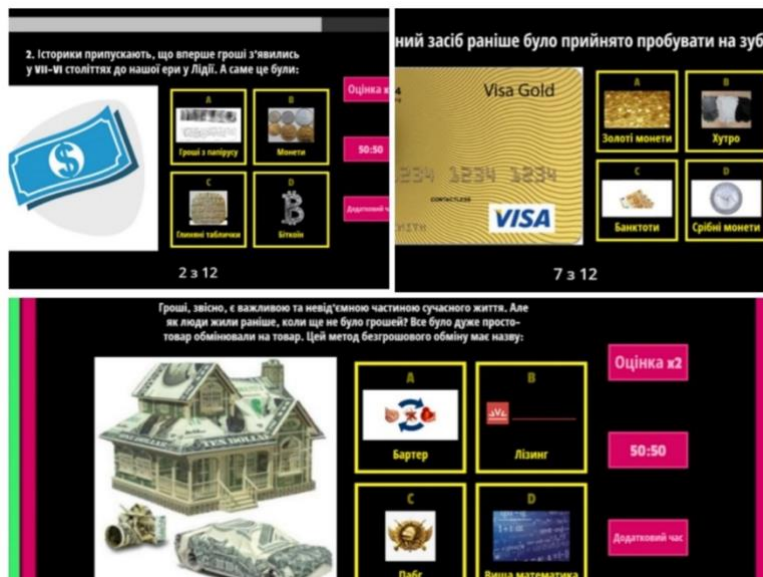
У першій темі «**Що таке гроші? Їх історія, функції, види**», метою якої є ознайомити дітей з історією грошей, їх різновидами, валютою інших країн, вчити перераховувати за курсом кількість необхідної іноземної валюти, розвивати мислення дітей, уміння зіставляти, виховувати відповідальність за прийняте рішення та роботу, яку виконує здобувач освіти, дітям спочатку було запропоновано переглянути та обговорити мультиплікаційний фільм, розроблений за підтримки ПриватБанку «Азбука грошей. Серія 1» (https://www.youtube.com/watch?v=bzxgJCPcons&list=PLshJpmmXcDiQO_IEDUeJ0qtbGLlt1nn7d&index=8) (див.рис.2.8.)

Рис. 2.8. Знімок екрану до відео «Азбука грошей. Серія 1.»

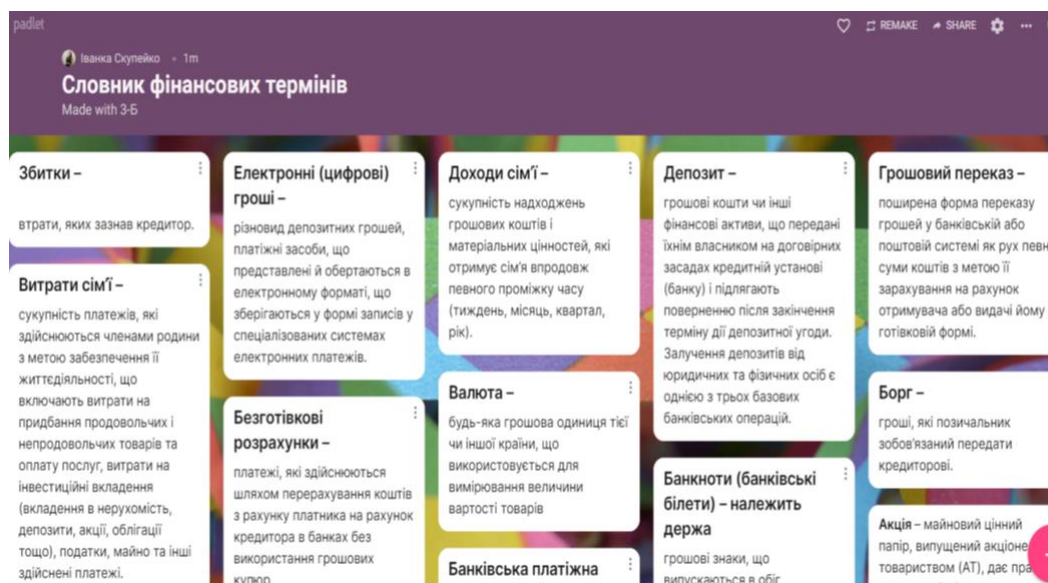
Цей мультфільм доцільно використовувати на етапі «Формування пізнавальних мотивів» або ж «Вивчення нового матеріалу», через високий рівень інформативності виучуваної теми, доступності у поясненні, направленістю як на розвиток фінансової грамотності, так і підприємливості. За допомогою його ми не лише привернули увагу дітей та створили позитивне емоційне налаштування на урок, а й розпочали процес формування фінансових знань. Також ми будемо його використовувати і під час вивчення інших тем.

Наступним, не менш цікавим завданням для сучасних учнів є робота з гаджетами. Застосувавши інтегрований підхід з Інформаційними технологіями на етапі «Закріплення нових знань і способів дій», нами було розроблено інтерактивну вікторину «Історія виникнення грошей, використання валют в країнах, сучасні гроші» (див.рис.2.9.) за допомогою багатофункціонального сервісу Wordwall [2]. Питання вікторини містили 4 варіанти відповідей, а також супроводжувалися додатковою наочністю – картинками. Варіація запитань мала один правильний варіант відповідей. Перевагою цього онлайн-застосунку є рейтинг учнів після проходження гри, що показує кількість правильних відповідей та час проходження.

Рис. 2.9. Варіанти запитань вікторини «Історія виникнення грошей, використання валют в країнах, сучасні гроші»

Крім цього, під час вивчення першої теми ми почали роботу з онлайн-словником термінів у застосунку Padlet, який доповнювали кожного наступного уроку (див.рис.2.10). Така форма роботи допоможе дітям при знайомстві з досить великою кількістю незнайомих термінів. Зважаючи на те, що словник ми будемо вести онлайн, то здобувач освіти зможе скористуватися ним у необхідний момент.

Рис. 2.10. Знімок екрану словника фінансових термінів

Вивчаючи тему «Бюджет родини», метою якої є поглиблення знань про дохід сім'ї як джерела збільшення її багатства, види доходів, обов'язкові платежі, бюджет родини, вчити планувати бюджет родини, раціонально розраховувати витрати і зіставляти їх з доходами; виховувати грамотного споживача та дбайливого господаря ми пропонуємо такі завдання:

- 1) На етапі «Творче перенесення знань і способів дій у нові ситуації» – командна робота «Плануємо бюджет сніданків» (див. табл. 2.7.);

Таблиця 2.7.

Схема побудови бюджету до завдання «Плануємо бюджет сніданків»

	Сніданок, грн	Обід, грн	Вечеря, грн
Вдома	25	40	45
У шкільній їдальні	-	15	-
У кафе	35	60	75
У ресторані	50	90	130
В знайомих у гостях	-	-	0

Кожній групі необхідно порахувати витрати родини на харчування (двоє дорослих і дитина) на місяць, враховуючи при цьому вихідні та святкові дні.

При цьому необхідно враховувати будні та вихідні дні. Перемогу отримує команда, якій вдасться витратити найменшу суму грошей, але варто пам'ятати,

що у вихідні не працює школа, і пообідати там не вдасться, а ходити вечеряти до знайомих щодня теж не можна.

2) У ході етапу «Аналіз основних фактів, подій, явищ», доречно буде залучити учнів до практичної участі у розподіленні бюджету сім'ї. Дітям було запропоновано таку ситуацію:

«Мамо, тату! Весь клас їде на екскурсію до Львова, я теж хотіла б», – сказала дівчинка в день отримання батьками заробітної плати. «Добре, – сказала мама. – Ми з татом якраз розраховуємо наші витрати на майбутній місяць. Твою екскурсію ми не запланували. Однак було б зовсім непогано, якби ти поїхала. Можливо, ти знайдеш, на чому ми можемо заощадити. Ось подивися список наших витрат на наступний місяць». І мама простягла дитині записник, у якому було записано майбутні витрати.

Завдання учнів поставити знак оклику поруч з тими витратами, які не є обов'язковими, і від них можна відмовитись задля поїздки до нового міста (див. табл. 2.).

Таблиця 2.8.

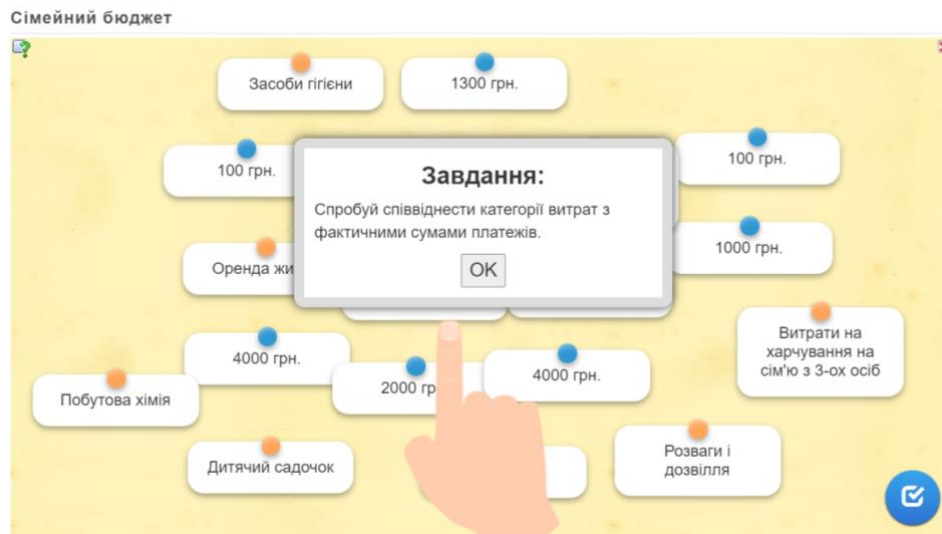
Список витрат до теми «Бюджет родини»

Список витрат	
1) Квартирна плата.	
2) Теплі черевики трирічному братові.	
3) Відвідування аквапарку.	
4) Оплата електрики, води, телефону.	
5) Купівля комп'ютерної гри.	
6) Витрати транспорту.	
7) Харчування.	

3) На етапі «Узагальнення та систематизації навчальних досягнень», з метою формування уявлень про цілісність світу, системного мислення,

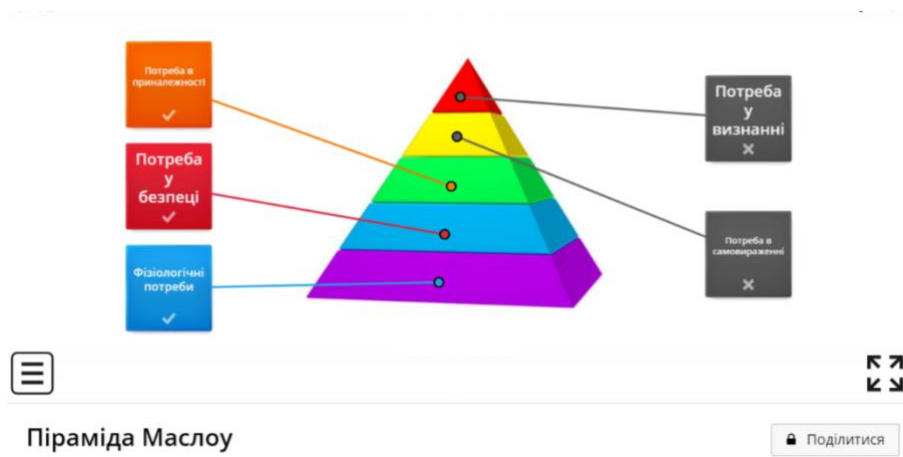
глибокого засвоєння понять здобувачам освіти ми запропонували зіставити категорії витрат з фактичними сумами платежів. (див.рис.2.11)

Рис.2.11. Завдання в learningapps.org до теми «Бюджет родини»

Для вивчення другої теми «**Потреби та можливості. Різновиди благ**», метою якого було ознайомити дітей з поняттями «потреби», «блага», їх класифікацією, факторами, що на них впливають; поінформувати про поняття «вибору», перед яким завжди стоїть людина з причини безмежних бажань та обмежених ресурсів; розширити класифікацію потреб, познайомити з пірамідою А. Маслоу; розвивати вміння аналізувати інформацію, класифікувати, виховувати спостережливість, дбайливе ставлення до благ та людської праці, нами було розроблене інтегроване заняття. Наведемо приклади найбільш цікавих, на нашу думку, завдань.

На етапі «Вивчення нового матеріалу», а саме конструювання (моделювання), можна з дітьми практично попрацювати з пірамідою потреб А. Маслоу. Важливо, щоб здобувачі освіти не лише побачили її зображення, але і власноруч спробували розставити елементи у цій структурі. Саме тому ми створили вправу «Піраміда Маслоу»(<http://surl.li/asady>), яка допоможе дітям краще зрозуміти ієрархічну систему потреб (див. рис. 2.12.).

Рис.2.12. Завдання «Піраміда Маслоу»

Під час закріплення матеріалу уроку доречно буде застосувати вправу «Класифікуй потреби». Здобувачі освіти відсканували Qr-код (див.рис.2.13) та виконували завдання.

Рис. 2.13. QR-код вправи до теми «Потреби та можливості. Різновиди благ»

У ході вивчення теми «**Поділ та продуктивність праці**», метою якого було познайомити дітей з термінами «спеціалізація», пояснити і показати на прикладах зміст понять «кооперація», «поділ праці», «виробничий процес», «продуктивність праці», показати взаємозалежність людей різних професій у процесі виготовлення товарів та наданні послуг; виховувати повагу до праці та людей різних професій, дітям була запропонована робота з казкою Л.В. Книшової, О.І. Меншикової та Т.Л. Попової "Економіка для малюків або як Мишко став бізнесменом?" [41], після прослуховування якої аналіз здійснювали за допомогою рандомайзера, у який завчасно було додано необхідні запитання (див. рис. 2.14.).

Рис. 2.14. Запитання до тексту з теми «Поділ та продуктивність праці»

Після того, як ми відповіли на запитання, його можна вилучити з колеса випадковості, аби воно знову нам не потрапилось. Таким чином ми пропрацювали і зв'язне мовлення учнів 3 класу, познайомили їх з онлайн-сервісом, і формували необхідну нам ключову компетентність.

Крім цього, для вторинного аналізу твору та з метою закріплення уявлень про поділ праці ми запропонували дітям відновити послідовність технологічного (виробничого) процесу відповідно до твору Л.В. Книшової, О.І. Меншикової та Т.Л. Попової "Економіка для малюків або як Мишко став бізнесменом?" (див. рис. 2.15.)

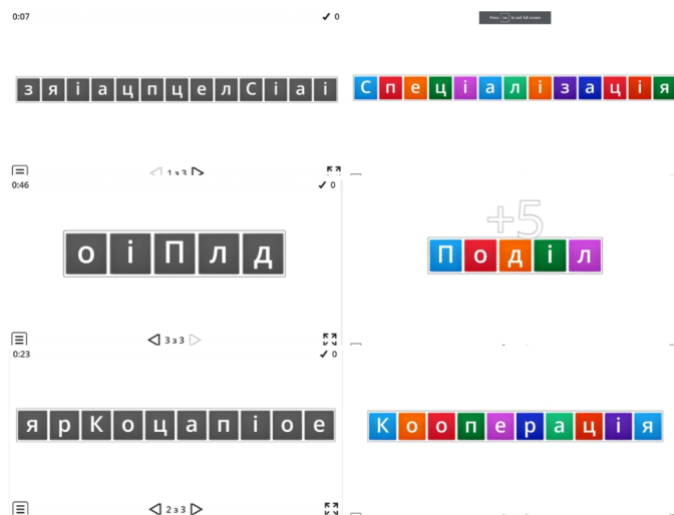
1-й	<input type="text"/>	4-й	<input type="text"/>	7-й	<input type="text"/>
2-й	<input type="text"/>	5-й	<input type="text"/>	8-й	<input type="text"/>
3-й	<input type="text"/>	6-й	<input type="text"/>		

Рис. 2.15 Приклад вправи на відновлення послідовності у застосунку

Wordwall

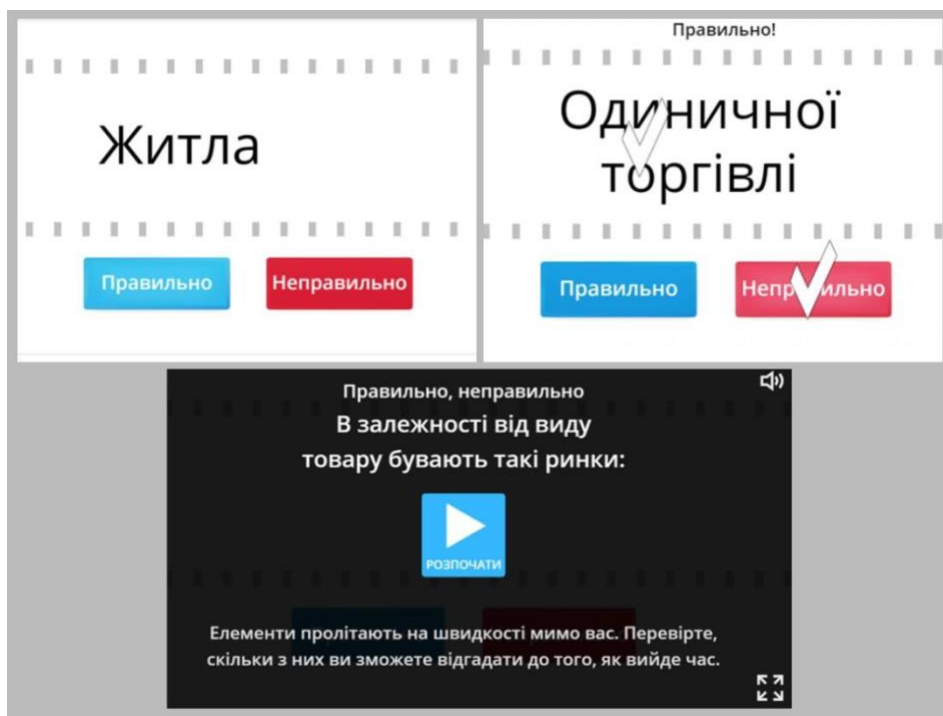
Нова українська школа наголошує на необхідності та можливості застосування здобутих знань на практиці. З цією метою до нашого інтегрованого заняття ми підготували практичне завдання виробничого характеру з технологій. Для того, аби показати дітям важливість поділу та кооперації праці, ми запропонували їм зіграти у гру «Гаманцева фабрика» та виготовити гаманець власноруч. Ми обговорили необхідні складові гаманця за технологічною картою (див. додаток Д) та виготовити його самостійно за 5 хвилин. Через 5 хвилин робота припинилася і ми з'ясували, що результати у всіх різні, а кінцевий результат відсутній. Після цього діти працювали у групах з 5 осіб. Кожна група виконувала окремий етап роботи. У результаті за короткий час ми отримали продукт та на практиці зрозуміли, як оптимізувати виробничий процес.

Цікавим способом тренування розумової діяльності є словесні ігри – анаграми (див. рис. 2.16). У ході гри здобувач освіти прокручує про себе різні варіанти перестановки букв. У цей момент мозок зазнає колосального навантаження. Системне застосування вправ-анаграм розвиває інтелект, покращує логічне мислення, підвищує активність мозку, покращує пам'ять, розвиває мову, посилює концентрацію уваги.

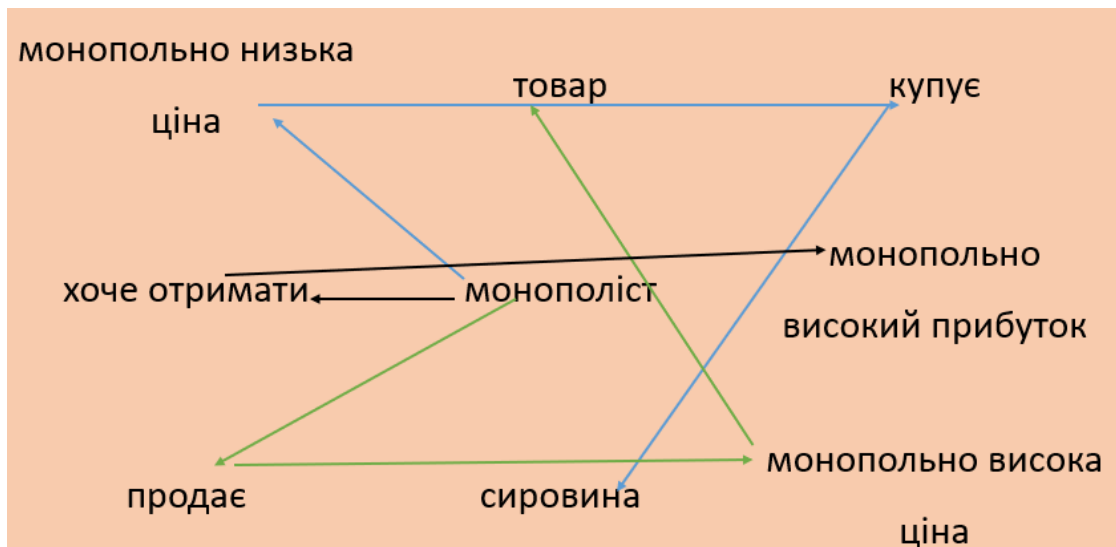
Рис. 2.16. Знімок екрану вправи-анаграми у рамках теми «Поділ та продуктивність праці»

Досліджуючи тему «**Ринок та його елементи**», мета якого полягає у ознайомленні здобувачів освіти з поняттям «ринку», його класифікацією, формуванні вміння робити висновки та давати поради, вихованні розумних потреб дітей як споживачів, дітям було запропоноване інтерактивне завдання «Правильно, неправильно»(див. рис. 2.17), суть якого полягає в тому, щоб за одну хвилину відгадати якомога більшу кількість правильних різновидів ринків. До цього діти ознайомилися з ними за допомогою матеріалів презентації.

Рис. 2.17. Зразок правильного виконання завдання до теми «Ринок та його елементи»

Для узагальнення знань ми запропонували дітям завдання «Стратегічні рішення», де необхідно намалювати схему монопольних цін, щоб у результаті виконання утворилися речення, що відповідають фінансовим законам та граматиці української мови (див. рис. 2.18). Працювали діти у командах. Розподіл здійснювався за допомогою сувенірних валютних одиниць таких країн: Польща, США, Чехія, Україна. У школярів під партами завчасно заховані різні купюри і перед виконанням завдання їм необхідно об'єднатися у групи за приналежністю купюри до певної країни.

Рис. 2.18. Зразок правильного виконання завдання до теми «Ринок та його елементи»

Дітей з молодшого віку потрібно знайомити з такою важливою темою, як **«Податки та обов’язкові платежі»**. Мета нашого заняття полягала у тому, щоб ознайомити учнів із сутністю, видами та структурою податків, їх функціями у суспільстві; формувати у них основи податкової культури, розвивати аналітичне та логічне мислення, творчі здібності; формувати позитивне емоційне ставлення до системи оподаткування та виховання економічно грамотного громадянина, продовжити формування уміння висловлювати свої думки на задану тему, аналізувати, порівнювати та узагальнювати, працювати у команді на досягнення результату.

Задля досягнення поставленої мети нами було створено серію завдань, що складається із семи кроків за допомогою інтерактивного застосунку learningapps.org. (див. додаток Є), застосувати яку доречно на етапі актуалізації опорних знань з усіх предметів, а суть її полягає у перегляді та аналізі відеоматеріалів. На завершальному етапі здобувачам освіти необхідно висловити власну думку щодо необхідності податків у письмовій формі.

Тема **«Реклама та дизайн»** є надзвичайно актуальною у нашому сьогоденні. Реклама оточує нас усюди: від вибору школи до покупки продуктів. Дітям важливо донести інформацію про користь та шкоду реклами, її види та

можливості; показати, навіщо потрібна реклама товарів та послуг та які цілі переслідує рекламний текст; викликати живий інтерес у школярів; вчити учнів знаходити та відбирати необхідну інформацію, власне створювати рекламу; мислити критично, розвивати вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати; розвивати відносини партнерства, самостійність, творчий підхід до вирішення завдання, лідерські навички.

Варто зазначити, що у підручниках з мовно-літературної освітньої галузі частіше за все і зустрічаються завдання на створення рекламного продукту, рекламного тексту. Ми запропонували дітям створити рекламу здорового способу життя. Особливістю цього завдання була робота із новим багатофункціональним сервісом – Canva. Працювали діти у двох командах. Обов'язки у команді учасники розподілили таким чином:

- 1) автори тексту;
- 2) редактори тексту;
- 3) художні дизайнери.

Розподіл функціональних обов'язків серед здобувачів освіти у таких завданнях значно скорочує час роботи. Результати діяльності учнів експериментального класу представлено у додатку 3 (див. додаток Ж)

На етапі закріплення нових знань і способів дій доречно попрацювати над інтерактивною вправою «Вид реклами за носієм» та додали пропущенні літери до визначення реклами за допомогою сервісу Wordwall (див. додаток Ж).

Усі ми є учасниками ринкових відносин та споживачами, тому у ході роботи з темою «Товар та товарно-грошові відносини», мета якого полягає у ознайомленні дітей з продуктами та його характеристикою, їх функціями; формувати вміння аналізувати додаткову літературу до уроку, робити висновки; працювати у групах; працювати з етикеткою будь-якого товару; розвивати навички висловлювати та аргументувати власну думку, сприяти вихованню в учнів вміння вільно орієнтуватися за умов ринкової економіки, ми

запропонували дітям описати етикетку продовольчого товару за схемою (див. табл. 2.9):

Таблиця 2.9.

Схема аналізу етикетки продовольчого товару

Питання	Відповідь
1. Назва харчового продукту	
2. Маса(об'єм)	
3. Перелік інгредієнтів, які входять до складу(харчові добавки, барвники, тощо)	
4. Калорійність	
5. Дата виготовлення	
6. Термін придатності	
7. Спосіб використання	
8. Умови зберігання	
9. Виробник	
10.Адреса виробника	

Цінність такого завдання полягає у виробленні в здобувачів освіти фінансово грамотної та підприємливої поведінки споживача. Учні 3 класу часто ходять до магазинів і легко можуть бути ошуканими продавцями, або ж купити неякісний товар у супермаркеті, де деякі виробники можуть не зазначати повної, достовірної інформації. Наше завдання – навчити аналізувати дітей продукт, який потрапляє в їхні руки. Обрані етикетки для аналізу продуктів подано у додатку 3 (див. додаток 3).

Мета теми «Страховання. Благодійництво» полягає у необхідності формувати у здобувачів освіти уявлення про поняття «страховання» «благодійництво» і «меценатство»; розглянути основні функції страхування, познайомити учнів з механізмом страхування та основними видами та галузями страхування, з діяльністю відомих благодійників і меценатів; формувати страхову культуру у населення та розуміння ролі страхування у сучасному житті, пробудити бажання самим надавати посильну допомогу тому, хто цього потребує.

На етапі закріплення отриманої інформації ми запропонували відновити текст, вставивши в нього пропущенні слова. Для цього необхідно сканувати QR-код за допомогою свого гаджету (див. рис. 2.19)

Рис. 2.19. QR-код вправи до теми «Страховання. Благодійництво»

Аби допомогти дітям зрозуміти і запам'ятати різницю між тими, хто надає допомогу іншим і з якою метою, ми створили вправу «What`s that?» за допомогою сервісу Wordwall (див. рис. 2.20).

0:05

волонтерство
милосердя
спонсорство
благодійництво
меценатство

	Діяльність як фізичних, так і юридичних осіб, з метою отримання якої-небудь матеріальної вигоди або прибутку для себе, або в обмін на рекламу.
	Благодійна діяльність у сферах освіти, культури та мистецтва, охорони культурної спадщини, науки і наукових досліджень.
	Добровільна безкорислива пожертва фізичних та юридичних осіб у поданні набувачам матеріальної, фінансової, організаційної та іншої благодійної допомоги - це
	Добровільна безкорислива суспільно корисна діяльність.
	Діяльне прагнення допомогти кожному, хто має в цьому потребу.

Здати Відповіді

Рис. 2.20. Приклад вправи «What`s that?» до теми «Страховання. Благодійництво»

Реалізація проведеної нами системи роботи з учнями 3 класу сприяла підвищенню рівня їх сформованості ключової компетентності НУШ

«Підприємливість та фінансова грамотність», про що можна зазначити з огляду на наступний етап дослідження.

2.3. Результати дослідно-експериментальної роботи

Реалізувавши систему роботи щодо формування підприємливості та фінансової грамотності засобом інтеграції у здобувачів освіти 3 класу, можна говорити про рівень її ефективності, здійснивши повторну діагностику та порівнявши результати здобувачів освіти 3-А та 3-Б класів. Для визначення ступеня ефективності проведеної роботи було застосовано ті ж опитувальники, що і на констатувальному етапі.

Для зіставлення результатів констатувального та контрольного класів фінальні зрізи були проведені в один час з метою перевірки впливу розроблених нами інтегрованих занять – у 3-Б класів, та перевірити рівень сформованості ключової компетентності учнів 3-А класу, навчання яких проходило без змін.

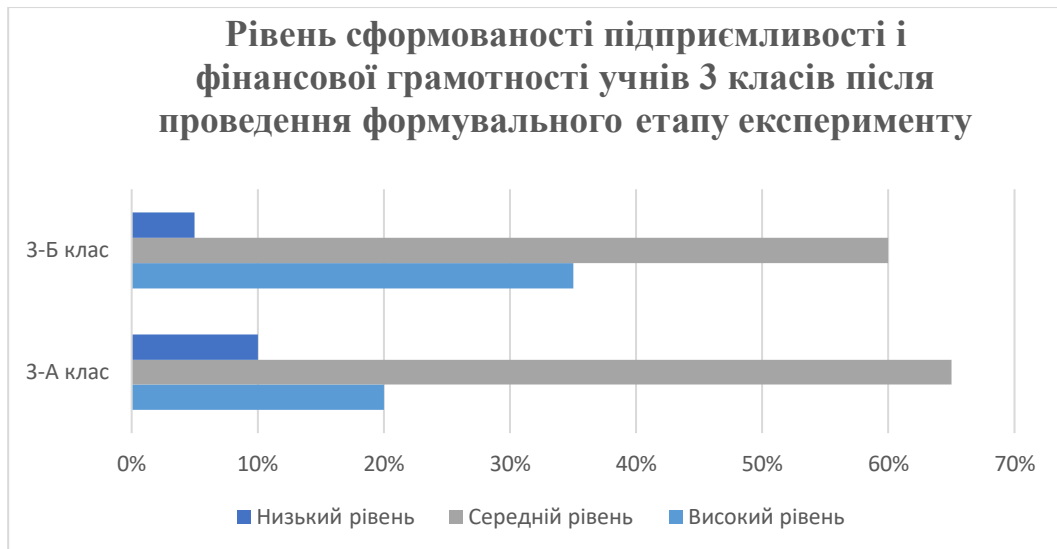
Провівши повторну діагностику у обох класах, ми отримали такі результати (див. табл. 2.10):

Таблиця 2.10.

Рівень сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класів після проведення формувального етапу експерименту

Рівень	Контрольна група		Експериментальна група	
	К-ть	%	К-ть	%
Високий	4	20%	7	35%
Середній	14	70%	12	60%
Низький	2	10%	1	5%

Відобразимо на рисунку 2.21. отримані результати контрольного етапу дослідження (див. рис. 2.21).

Рис. 2.21. Рівень сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класів після проведення формувального етапу експерименту

Отож, зазначимо зміни, що відбулися у експериментальному класі:

- Збільшилася кількість здобувачів освіти з високим та середнім показником сформованості підприємливості та фінансової грамотності: з високим рівнем було 15%(3 учнів), стало 35% (7 учнів);
- Зменшилась кількість дітей із низьким показником: було 30%(6 учнів), стало 5%(1 учень)

Незначною мірою змінився рівень сформованості ключової компетентності у контрольному класі:

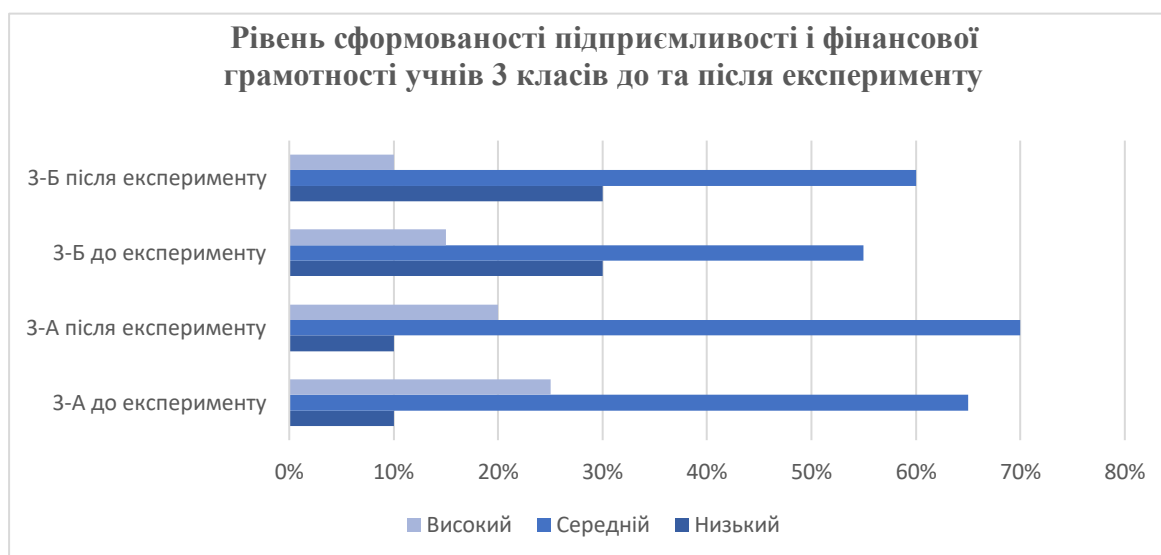
- На початку дослідження високий рівень мали 25% (5 учнів), на момент проведення контрольного зрізу – 20% (4 учні);
- Натомість збільшилася кількість учнів із середнім показником: було 65% (13 учнів), стало – 70%(14 учнів).
- Відсоткове співвідношення здобувачів освіти на початку і після контрольного зрізу залишилася незмінною – 10%(2 учні).

Також представимо результати аналізу в таблиці 2.11. та на діаграмі (див. табл. 2.11. та рис. 2.22.).

Таблиця 2.11

Рівень сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класів до та після експерименту

Рівень	Контрольна група				Експериментальна група			
	До експерименту		Після експерименту		До експерименту		Після експерименту	
Високий	5	(25%)	4	(20%)	3	15%	6	30%
Середній	13	(65%)	14	(70%)	11	55%	12	60%
Низький	2	(10%)	2	(10%)	6	30%	2	10%

Рис. 2.22. Рівень сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів 3 класів до та після експерименту

Отож, дані, отриманні у результаті проведення контрольного зрізу, свідчать про вірогідність висунутої гіпотези та ефективність розробленої нами системи роботи, яка посприяла підвищенню рівня сформованості ключової компетентності «Підприємливість і фінансова грамотність» в учнів експериментального класу. Отже, система роботи, що побудована на інтеграції, може бути використана як така, що сприятиме поглибленню знань у сфері фінансової грамотності та підприємницьких умінь.

Висновки до розділу 2

Отже, здійснивши аналіз стану досліджуваної проблеми, ми переконалися в тому, що тема «Підприємливості та фінансової грамотності» є актуальною та мало досліджуваною. Оновлений Державний стандарт, типові освітні програми під керівництвом О.Я. Савченко та Р.Б. Шияна висувають до НУШ вимоги щодо формування даної ключової компетентності. Однак аналіз підручників з мовно-літературної освітньої галузі показав, що підручники не містять достатньої кількості завдань та ідей для формування цього наскрізного вміння.

Крім того, після проведення опитування серед педагогів Криворізької загальноосвітньої школи I-III ступенів №108, Криворізького науково-технічного металургійного ліцею №16, Криворізької спеціалізованої школи № 70 та Комунального закладу «НВК «КСШ I- III ступенів із поглибленим вивченням іноземних мов – ДНЗ» КМР ДО, ми з'ясували, що лише 35% учителів час від часу працюють формуванням підприємливості та фінансової грамотності. Також, варто зазначити, що аналізуючи відповіді учителів, ми помітили, що значна частина учителів погано орієнтується у методах і формах реалізації даної роботи, що доводить про недостатню освіченість та методичну підтримку педагогів з досліджуваної теми.

Аби підтвердити ефективність висунутої гіпотези, нами було реалізовано дослідно-експериментальну роботу, що здійснювалася в три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний, кожен з яких мав свою мету та завдання. Під час первинної діагностики, ми визначили, що рівень сформованості ключової компетентності переважно середній як у експериментальному, так і в контрольному класах; показники високого рівня має незначна кількість здобувачів освіти в обох класах. Порівняно більша кількість учнів з низьким рівнем спостерігалася у 3-Б класі, який був обраний, як експериментальний.

Формувальний етап передбачав реалізацію розробленої нами системи роботи, що складалася з дев'яти інтегрованих занять у 3-Б класі. Контрольний етап був направлений на повторну діагностику та виявлення результатів ефективності проведеної роботи. Отриманні дані свідчать про наявність підвищення кількості учнів з високим та середнім показником сформованості підприємливості та фінансової грамотності: з високим рівнем було 15% (3 учнів), стало 35% (7 учнів); а також зменшилась кількість дітей із низьким показником: було 30%(6 учнів), стало 5%(1 учень). Спостерігаючи позитивну динаміку, можна стверджувати про ефективність проведеної нами роботи.

ВИСНОВКИ

Отже, проаналізувавши різні підходи до трактування підприємливості та фінансової грамотності, ми визначили, що ці поняття є різними, однак взаємо необхідними. Ми розуміємо поняття фінансової грамотності як складову частину фінансової культури, яка є рівнем фінансових знань, умінь і навичок, а також особистісних якостей людини, що дозволяють їй свідомо приймати фінансові рішення, тоді як підприємливість – це особистісне утворення, життєва установка, яке сприяє найбільш ефективній реалізації людини в практичній діяльності, дозволяє вирішувати пізнавальні та практичні задачі, працювати у команді на спільний результат, вміти застосовувати набуті знання на практиці.

Формування підприємливості та фінансової грамотності засобом інтеграції буде успішним за таких оптимальних умов: поетапного формування компонентів підприємливості та фінансової грамотності; наскрізної роботи над формуванням підприємливості і фінансової грамотності на уроках словесності засобом інтеграції; готовності вчителя системно впроваджувати роботу з підприємливості і фінансової грамотності; взаємодії школи та сім'ї.

Чи не найкращою методологічною можливістю для набуття здобувачами освіти функціональних знань вважаємо впровадження системної інтеграції на уроках словесності. Інтеграцію ми розуміємо як засіб, що може використовуватися для посилення взаємозв'язку між викладанням та навчальними предметами, а також змістом та класом. Така форма роботи, значною мірою, спрямована на зменшення негативних наслідків викладання вчитель-предмет-клас, а також полегшить роботу у формуванні в молодших школярів однієї з найважчих та найнеобхідніших компетентностей – «підприємливості та фінансової грамотності».

У рамках досліджуваної теми ми здійснили аналіз державних документів, типових освітніх програм під керівництвом О.Я. Савченко та Р.Б. Шияна, чинних підручників з мовно-літературної освітньої галузі, що свідчать про необхідність

формування життєтворчої ключової компетентності «підприємливості та фінансової грамотності», починаючи з молодшого шкільного віку.

У підручниках з української мови та літератури, рекомендованих МОН України для 3-го класу, прослідковуються завдання на реалізацію програмових вимог, однак, варто зазначити, що вони застосовуються фрагментарно, без дотримання системи. Дослідно-експериментальна робота здійснювалася за трьома етапами, що мали свою мету та завдання. На констатувальному етапі було виявлено рівень сформованості ключової компетентності: з високим рівнем виявлено 25% учнів у 3-А та 15% у 3-Б; із середнім показником 65% у 3-А та 55% у 3-Б; початковий рівень мають 10% учнів 3-А класу і 30% учнів 3-Б класу. З відносно нижчими результатами після первинного зрізу 3-Б клас був обраний як експериментальний.

Мета формувального етапу експерименту полягала у реалізації розробленої нами системи роботи, що складалася з дев'яти інтегрованих занять, створених відповідно до раніше визначених рівнів: мотиваційного, пізнавального, діяльнісного, творчо-ініціативного. Отриманні дані контрольного етапу експерименту демонструють наявність підвищення кількості учнів з високим та середнім показником сформованості підприємливості та фінансової грамотності: з високим рівнем було 15% (3 учнів), стало 35% (7 учнів); а також зменшилась кількість дітей із низьким показником: було 30%(6 учнів), стало 5%(1 учень). Тому створену та реалізовану нами систему роботи можна вважати за ефективну та застосовувати у роботі вчителя початкової ланки освіти як таку, що має позитивну динаміку та кінцевий результат.

Отже, вважаємо мету нашої кваліфікаційної роботи досягнутою, заплановані завдання виконаними. Результати контрольного зрізу підтверджують вірогідність висунутої гіпотези. Слід зазначити, що проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів роботи. Далекоглядним вважаємо вивчення теми з урахуванням принципів наступності та перспективності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>
2. Багатофункціональний сервіс для створення інтерактивних матеріалів Wordwall. URL: <https://wordwall.net/uk>
3. Білова Ю.А. Поняття та структура підприємницької компетентності майбутніх фахівців економічного профілю. Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Рівне, 2013. Вип. 7. С. 15-17.
4. Богданець-Білоskalенко Н., Шумейко Ю. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах): Частина 2. Київ: Грамота, 2020. 160 с.
5. Большакова І. О., Пристінська М.С. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.): Частина 1. Харків: Вид-во «Ранок», 2020. 112 с.
6. Большакова І.О., Пристінська М.С. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х ч.): Частина 2. Харків: Вид-во «Ранок», 2020. 112 с.
7. Бонд Р., Куценко О., Лозинська Н. Фінансова грамотність та обізнаність в Україні: факти та висновки. Проект USAID «Розвиток фінансового сектору» (FINREP). Київ, 2010. 42 с.
8. Важливість фінансової грамотності та міжнародний досвід. URL: https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=83136318
9. Варзацька Л.О., Трохименко Т.О. Українська мова та читання: підручник для 3 кл. закладів загальн. середн. освіти: у 2-х ч. Частина 1. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2020. 160 с.
10. Вашуленко М.С., Дубовик С.Г., Васильківська Н.А. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальн. середн. освіти (у 2-х частинах). Частина 1. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160с.

11. Вашуленко О.В. Українська мова та читання: підруч. для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Частина 2. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.
12. Вашуленко О.В. Читацька компетентність молодшого школяра: теоретичний аспект. *Початкова школа*. 2011. № 1. С. 48-50.
13. Великий тлумачний словник сучасної української мови : / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ: Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
14. Всеосвіта – національна освітня спільнота. URL: <https://vseosvita.ua/>
15. Гельбак А.М. Формування підприємливості учня як ключової компетентності для життя: методичні рекомендації. Кропивницький: КЗ «КОІППО ім. Василя Сухомлинського», 2017. 24 с.
16. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 373 с.
17. Дембицька Н. Соціально-психологічні проблеми економічної соціалізації молоді. *Соціальна психологія*. Київ, 2008. № 2. С. 49–59.
18. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п/ed19931103#Text>
19. Державний стандарт базової середньої освіти (затверджений 30 вересня 2020 р.) URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartiv-povnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
20. Державний стандарт початкової освіти (затверджений 21.02.2018 р. постановою №87 Кабінету Міністрів України) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Tex>
21. Економічна соціалізація молоді: соціально-психологічний аспект / за заг. ред. В.В. Москаленко. Київ: Укр. центр політ. менеджменту, 2008. 336 с.
22. Закон України "Про освіту" 2017 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
23. Захарійчук М. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загальн. середн. освіти (у 2-х частинах): Частина 1. Київ: Грамота, 2020. 160 с.

24. Зігмунд Фрейд. Основні категорії психоаналізу / з німецької переклала А. Березінська/ Всесвіт. 1991. № 5 (749). С. 164-170.
25. Зубіашвілі І.К. Ставлення до грошей як фактор економічної соціалізації старшокласників: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Соціальна психологія; психологія соціальної роботи». Київ, 2009. 16 с.
26. Іщенко О.Л., Іщенко. А.Ю. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. середн. освіти (у 2-х частинах): Частина 1. Київ: Літера ЛТД, 2020. 112 с.
27. Іщенко О.Л., Іщенко. А.Ю. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. середн. освіти (у 2-х частинах): Частина 2. Київ: Літера ЛТД, 2020. 112 с.
28. Кірик М., Данилова Л. Нова українська школа: організація діяльності учнів початкових класів закладів загальної середньої освіти: навч.-метод. посіб. Львів: Світ, 2019. 136 с.
URL: http://svit.gov.ua/download/Kiryk_Danylova_NUSH.pdf
29. Концепція формування фінансової грамотності у початковій, основній та старшій школі. *Проект. Географія та економіка в рідній школі*. 2015. № 10. С. 2–4.
30. Кравцова Н., Придаток О., Романова В. Українська мова та читання : підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти. У 2-х ч. Частина 1. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. 144 с.
31. Кузьменко Ю.В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Компетентнісний підхід в управлінні закладом освіти: матеріали Всеукр. наук.-метод. конф. /за ред. А.М. Зубка, В.Ф. Петрова, І.Я. Жорової. Херсон, 2010. С. 41–43.
32. Назаренко Г. А. Формування підприємницької компетентності учнів загальноосв. навч. закл. у відповідності до вимог нових державних стандартів: метод. Посібник. Черкаси: ЧОПОПП, 2014. С.27-33.

33. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / упоряд. Л. Гриневич та ін.; заг. ред. М. Грищенко. Київ, 2016. 40с.
34. Нова українська школа: основи Стандарту освіти / ред. кол.: Л. Гриневич та ін.; за заг. ред. М. Товкало. Львів, 2016. 64 с.
35. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / за заг. ред. Н.М. Бібік. Київ: Літера ЛТД, 2019. 208 с.
URL: https://lib.imzo.gov.ua/wa-data/public/site/books2/navchalno-metodychny-posibnyky/dlya-pedpraytsivnykiv/poradnik_blok-min.pdf
36. Остапенко Г.С. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. середн. освіти (у 2-х ч.). Ч. 1. Київ: Світич, 2020. 144 с.
37. Остапенко Г.С. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. середн. освіти (у 2-х ч.). Ч. 2. Київ: Світич, 2020. 144 с.
38. Підприємливість // Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес, 1959. 542 с.
39. Подорож у світ економіки: Навчальний посібник. Кам'янець-Подільський: абетка-НОВА, 2006 .132 с.
40. Пономарьова К.І., Гайова Л.А. Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2-х частинах): Ч. 1. Київ: УОВЦ «Оріон», 2020. 160 с.
41. Початки економіки 3 клас: Навчально-методичний посібник для вчителя. Запоріжжя: Просвіта, 2008. 124 с.
42. Професійна освіта: Словник. Навч. Посібник Уклад. С. У. Гончаренко та ін., За ред. Н. Г. Ничкало. Київ.: Вища школа, 2000. 280 с.
43. Савчук А. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. серед. освіти (у 2-х ч.): Ч. 2. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. 144 с.
44. Савченко О.Я. Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2-х ч.): Ч. 2. Київ: УОВЦ «Оріон», 2020. 160 с.
45. Сапун Г. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. середн. освіти (у 2-х ч.): Ч. 1. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. 128 с.
46. Сапун Г. Українська мова та читання: підруч. для 3 кл. закл. загал. середн.

- освіти (у 2-х ч.): Ч. 2. Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. 128 с.
47. Синільник В.В., Чабайовська М.І., Омельченко Н.М. Українська мова та читання: підручник для 3 класу закл. загал. середн. (у 2-х ч.). Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.
  48. Смовженко Т. Курс «Фінансова грамотність»: досягнення, проблемні питання та завдання на майбутнє. URL: <https://iccfinance.com.ua/wp-content/uploads/2018/11/finliteracy.pdf>
  49. Типова освітня програма початкової освіти розроблена під керівництвом О.Я.Савченко. 2019 р. URL: <http://sokyryany.osv.org.ua/programi-13-23-01-23-01-2019/>
  50. Типова освітня програма початкової освіти розроблена під керівництвом Р.Б.Шияна. 2019 р. URL: <http://sokyryany.osv.org.ua/programi-13-23-01-23-01-2019/>
  51. «Українська мала енциклопедія» — видатна пам'ятка української лексикографії. Н. О. Зубець. Сімферополь, 2002. № 32
  52. Уроки з підприємницьким тлом: навчальні матеріали / за заг. ред. У. Бобінської, Р. Шияна, М. Товкало. Варшава: Сова, 2014. 398 с.
  53. Уроки з підприємницьким тлом. Україно-польський проект. Досвід Івано-Франківської області. Економіка в школах України. Спецвипуск. № 7 (152). 2017. 80 с.
  54. Базунова М. Е. Предприимчивость личности как социальный феномен: автореф. дис. на соискание научн. степени кандидата социологических наук: 22.00.06. Екатеринбург, 2007. 22 с.
  55. Вяткин Б.А., Ротманова Н.В. Предприимчивость в структуре индивидуальности будущего специалиста и ее формирование в процессе обучения в вузе (на материале профессиональной подготовки психологов). Фундаментальные исследования. 2008. № 8. С. 74–75
  56. Д.Б. Эльконин, Избранные психологические труды. Москва: Педагогика, 1989. 560 с.

57. Экономика для младших школьников. 4 клас: Пособие для учителя. И.А. Сасова, Е.И. Землянская. Москва, 2013. 126 с.
58. Л.С. Выготский, Психология развития человека. Москва: Изд-во Эксмо, 2005. 1136 с.
59. Методические рекомендации «Формирование финансовой грамотности школьников в образовательном процессе». URL: http://bru20school.narod.ru/NOVISAIT/11111111/metodicheskie_rekomendacii_dlja_uchashhikhsja_shko.pdf
60. Муравин Г.К., Муравина О.В. Сборник специальных модулей по финансовой грамотности для УМК по математике 5 класса. Москва: Дрофа, 2017. 42 с. URL: <https://drofaventana.ru/material/sbornik-matematika-5/>
61. Овчинников, М. Обзор международной практики реализации стратегий и программ в области финансовой грамотности. Москва: Наука, 2008. 215 с.
62. Онушкин В.Г., Огарев Е.И. Проблема грамотности в контексте социальных перемен. Человек и общество. 2006. № 8- 9. С. 44-49.
63. Паатова М.Э., М.Ш. Даурова. Финансовая грамотность детей и молодежи как актуальная задач современного образования. Вектор науки ТГУ. 2014. № 2 (28). С.173-175.
64. Пиаже Ж. Комментарии к критическим замечаниям Л. С. Выготского на книги «Речь и мышление ребёнка» и «Суждение и рассуждение ребёнка» // Хрестоматия по общей психологии. Психология мышления/ Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. В. Петухова. Москва, 1981.
65. П.П. Блонский, Психология младшего школьника. Воронеж: НПО «МОДЭК», 1997. 575с.
66. Шерьязданова К.Г. Современные интеграционные процессы: учеб. пос. / К.Г.Шерьязданова. Изд. 2-е., доп. Алматы: «Қазақ университет», 2016. 198с.

- URL:<https://repository.apa.kz/bitstream/handle/123456789/153/%D0%A8%D0%B5%D1%80%D1%8C%D1%8F%D0%B7%D0%B4%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9A.%D0%93..pdf?sequence=1&isAllowed=y>
67. Andreas Schleicher PISA 2018: Insights and Interpretations, 2019. 63 p. URL: <https://www.oecd.org/pisa/PISA%202018%20Insights%20and%20Interpretations%20FINAL%20PDF.pdf>
  68. Bacigalupo M., Kamylyis P., Punie Y., Van den Brande G. EntreComp: The Entrepreneurship Competence Framework. Luxemburg: Publication Office of the European Union. 2016. URL: http://ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2016.07.89_EntComp/EntreCompFramework UKR.pdf
  69. Daniel Kurt URL: <https://www.investopedia.com/everyday-activities-that-can-teach-financial-literacy-to-kids-5091909>
  70. Dr. Ramakrishnan Financial Literacy and Financial Inclusion URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2204173
  71. Erikson E. (1963). Childhood and society (2d ed.). New York: Norton.
  72. Financial education - national strategies in europe URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=84018320>
  73. Gartner, William B. (2001). "Is There an Elephant in Entrepreneurship? Blind Assumptions in Theory Development. (Business research)", Entrepreneurship Theory and Practice, Summer, 2001.
  74. Gibb, A. 1998. Entrepreneurial Core Capacities, Competitiveness and Management Development in the 21st Century. Durham: DUBS.
  75. Hari Karyono Leading Entrepreneurship Education-Based Primary Schools URL: <https://download.atlantis-press.com/article/25883512.pdf>
  76. Jason Fernando Financial Literacy URL: <https://www.investopedia.com/terms/f/financial-literacy.asp>
  77. Kuratko, D. (2003). Entrepreneurship Education: Emerging Trends and

- Challenges for the 21st Century. White Papers Series, Coleman Foundation, Chicago, IL.
78. Landström, H. & SpringerLink 2005, Pioneers in entrepreneurship and small business research, Springer Science, Business Media, New York, N.Y.
  79. Peterman N., Kennedy J. Enterprise education: influencing students' perceptions of entrepreneurship // Entrepreneurship: Theory and Practice. 2003. No. 2, Vol. 28. P. 129-145.
  80. Learningapps. URL: <https://learningapps.org/>
  81. Rubina K. Hossain, Emily Miller, Alanna Ritchie Financial Literacy URL: <https://www.annuity.org/financial-literacy>
  82. Schurenberg, Eric (Jan. 9, 2012). "What's an Entrepreneur? The Best Answer Ever". Inc. Retrieved 2. October 2012.
  83. Selemi K. Teaching economic literacy: Why, What and How/International review of economic education, volume 4, issue 2 (2005) pp. 46-50
  84. 7 Lessons to Teach Your Kids for Financial Literacy Month URL: <https://money.usnews.com/money/personal-finance/family-finance/articles/2018-03-29/7-lessons-to-teach-your-kids-for-financial-literacy-month>
  85. Tolentino, A. 1998. Training and Development of Entrepreneurs-Managers of Small Enterprises: Pointers and Lessons Learned. Geneva: International Labour Organization.
  86. William Stanley Jevons (January 1881). Richard Cantillon and the Nationality of Political Economy. Contemporary Review. The Contemporary Review Company. pp. 333–360.
  87. Wiyatno, S. 2009. Pengantar Entrepreneurship. Jakarta: Gramedia

ДОДАТКИ

Додаток А

Приклади вправ з підручника Українська мова та читання у 2 ч.

264. 1. Розгляньте українські грошові банкноти. Хто зображений на них? Обговоріть, чому портрети саме цих українців розташовані на купюрах.

2. Установіть відповідність між назвами банкнот та іменами зображених на них українців.

Одна гривня ▶
Дві гривні ▶
П'ять гривень ▶
Десять гривень ▶
Двадцять гривень ▶
П'ятдесят гривень ▶
Сто гривень ▶
Двісті гривень ▶
П'ятсот гривень ▶
Тисяча гривень ▶

◀ Леся Українка
◀ Михайло Грушевський
◀ Володимир Великий
◀ Григорій Сковорода
◀ Ярослав Мудрий
◀ Тарас Шевченко
◀ Іван Франко
◀ Іван Мазепа
◀ Богдан Хмельницький
◀ Володимир Вернадський

118

Сапун Г.

126. Складіть рекламний буклет «Запрошуємо в мандрівку до... (назва вашого міста / села / селища)». Укажіть, що цікавого можна побачити, чим можна доїхати, де відпочити, пообідати.

127. Склади і запиши кілька речень про те, як мандрувати, не засмічуючи природи.

Текст Вони прославили наш край

266. Про кого тобі хотілося б знайти більше інформації?

267. 1. Обговоріть, які тексти ви прочитали: художні чи науково-популярні.
2. Створіть фотоколаж «Видатні українці, зображені на грошових банкнотах».

268. 1. Дізнайся значення слів *банкнота*, *банкір*. Скористайся «Тлумачним словником».

банкнота

банкір

2. Виконай завдання на вибір.

✓ Склади і запиши речення зі словом *банкір*. Підкресли головні та другорядні члени речення.

✓ Утвори і запиши спільнокореневі слова від слова *банкір*. За потреби скористайся орфографічним словником.

269. Запиши відповіді на запитання. Підкресли власні іменники.

1. Хто зображений на двогривневій банкноті?
2. Кого запорізькі козаки обрали собі гетьманом?
3. Хто започаткував ставити знак тризуб на монетах та державних будівлях?

277. Створіть книжечку «Вони прославили наш край». Розподіліть обов'язки: авторський колектив (добиратиме матеріал), редактори (перевірять, чи грамотно написано тексти), художники та дизайнери (доберуть ілюстрації чи фото, попрацюють над обкладинкою), друкарі (надрукують текст та скріплять аркуші).

278. Розроби рекламний буклет для книжечки, створеної вашою групою.

Додаток Б

Запитання анкети та приклади відповідей учителів

Анкета для вчителів

«Стан сформованості уявлень вчителів початкових класів про ключову компетентність «підприємливість та фінансова грамотність»»

1. Стаж роботи
2. Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»?
3. Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте?
4. Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними?
5. Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності?» ?

Приклади відповідей вчителів у Google формі

<p>Відреагувати на нерозуміння</p> <p>Стан сформованості уявлень вчителів початкових класів про ключову компетентність «підприємливість та фінансова грамотність»</p> <p>Анкета для вчителів</p> <p>*Обов'язкове поле</p>	<p>Стаж роботи *</p> <p>23р.</p>
<p>Шановні вчителі! Просимо відповісти на запропоновані запитання для проведення дослідження. Щиро дякуємо за розуміння та співпрацю! Надана інформація конфіденційна і буде використана тільки у рамках нашої роботи.</p>	<p>Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *</p> <p>Розуміння та вміння використовувати фінанси</p>
<p>Стаж роботи *</p> <p>1</p>	<p>Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *</p> <p>Розв'язування задач, застосування життєвих ситуацій</p>
<p>Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *</p> <p>Підприємливість це здатність людини мислити творчо, та знаходити вигоду там, де інші її не бачать. Фінансова грамотність це особливе відношення людини до фінансових інструментів.</p>	<p>Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *</p> <p>Діяльність, коли необхідно обдумати і зробити висновки</p>
<p>Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *</p> <p>Онлайн навчання, читання книжок, що мають перекладання з фінансовими та підприємницькими темами</p>	<p>Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *</p> <p>Не вистачає часу</p>
<p>Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *</p> <p>Онлайн навчання, воно не лише ефективне, а й зручне.</p>	
<p>Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *</p> <p>Знати основи ще не означає їх використовувати у повсякденному житті. Важко переадаптивати своє мислення.</p>	

Стаж роботи *

4 роки

Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *

Ініціативність, готовність брати відповідальність за свої рішення, вміння організувати свою діяльність для досягнення цілей, усвідомлення етичних цінностей ефективної співпраці, готовність до втілення в життя інноваційних ідей, прийняття власних рішень.

Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *

Інтерактивні (метод проєктів), екскурсії

Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *

Метод проєктів

Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *

Неготовність дітей до такої інформації

Стаж роботи *

3 роки

Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *

Коли вмієш не тільки економити заощадження, а й вдало інвестувати

Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *

Ведення фінансових записів, намагаюся жити за власними коштами, відсоток від заробітної платні вкладати в діло

Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *

Ведення фінансових записів та підрахунків

Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *

Відсутність базових знань у цій сфері

Стаж роботи *

3

Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *

Підприємливість - це здатність до активної діяльності в тому числі підприємницької.
Фінансова грамотність - це правильний розподіл фінансів

Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *

Знання рідної мови, математичні вміння, комунікаційні компетентності, ініціативність та підприємливість

Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *

Всі однаково важливі

Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *

Труднощі з прагненням учнів до пізнання

Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *

Підприємливість та фінансова грамотність - це перш за все практичні навички у розв'язанні фінансових питань, навички раціонального мислення та здатність успішно діяти в технологічному швидкозмінному середовищі.

Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *

Часто: інтерактивні форми і методи, використання міжпредметних зв'язків, проєктна діяльність.
Рідше: організація екскурсій, .

Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *

Найбільш ефективними вважаю інтерактивні форми і методи, які найкраще мотивують учнів до навчання, забезпечують високий рівень активності учнів у сферах сприйняття та мислення.

Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *

Труднощі виникають на самому початку, коли багато уваги приділяється теоретичним матеріалам, з досвідом розумієш, що необхідно використовувати практичні методи навчання, які найкраще сприяють набуттю первинного економічного досвіду.

Стаж роботи *

1,5 роки

Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *

Знати, як розпоряджатися грошима, та вкладати їх у правильне русло

Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *

Наочний, словесний, практичний, проєктний

Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *

Проєктний

Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *

Недостатність часу

Стаж роботи *

13 років

Що Ви розумієте під компетентністю «підприємливість та фінансова грамотність»? *

Розуміння дитиною, як застосувати свої знання та результати своєї діяльності у житті для користі з мінімумом витрат, вміння презентувати свою діяльність та свої ділові якості, розуміння значення грошей, загальна орієнтація у вартості товарів та послуг, осядливості.

Які методи і форми формування даної ключової компетентності Ви використовуєте? *

Дискусія, ділова гра, екскурсія, мозковий штурм, "дерево прийняття рішень", "шість капелюхів", "асоціативний куц", проєктів, драма

Які з них Ви вважаєте найбільш ефективними? *

Ділова гра, драма.

Які труднощі виникають у процесі формування підприємливості та фінансової грамотності? *

1. Треба встигати за змінами у цій сфері у реальному житті.

Додаток В

Шановні батьки! Просимо відповісти на запропоновані запитання для проведення дослідження. Надана інформація конфіденційна і буде використана тільки у рамках нашої роботи. Щиро дякуємо за розуміння та співпрацю!

1. Чи потрібно розповідати дітям про гроші?

- Так

- Ні.

2. Чи потрібно дітей знайомити з економікою?

- Так.

- Ні.

3. Як Ви ставитеся до бажання дітей мати власну скарбничку?

- Позитивно.

- Негативно.

4. Чи повинні учні початкової школи мати кишенькові гроші?

- Так.

- Ні.

5. Чи бере ваша дитина участь у плануванні майбутніх покупок?

- Так.

- Ні.

6. Чи знають діти професії батьків?

- Так.

- Ні.

7. Чи знає ваша дитина, на що витрачаються гроші?

- Так.

- Ні.

8. Чи розказуєте ви дитині, звідки беруться гроші?

- Так.

- Ні.

9. Чи вважаєте ви себе фінансово грамотною особистістю?

- Так.

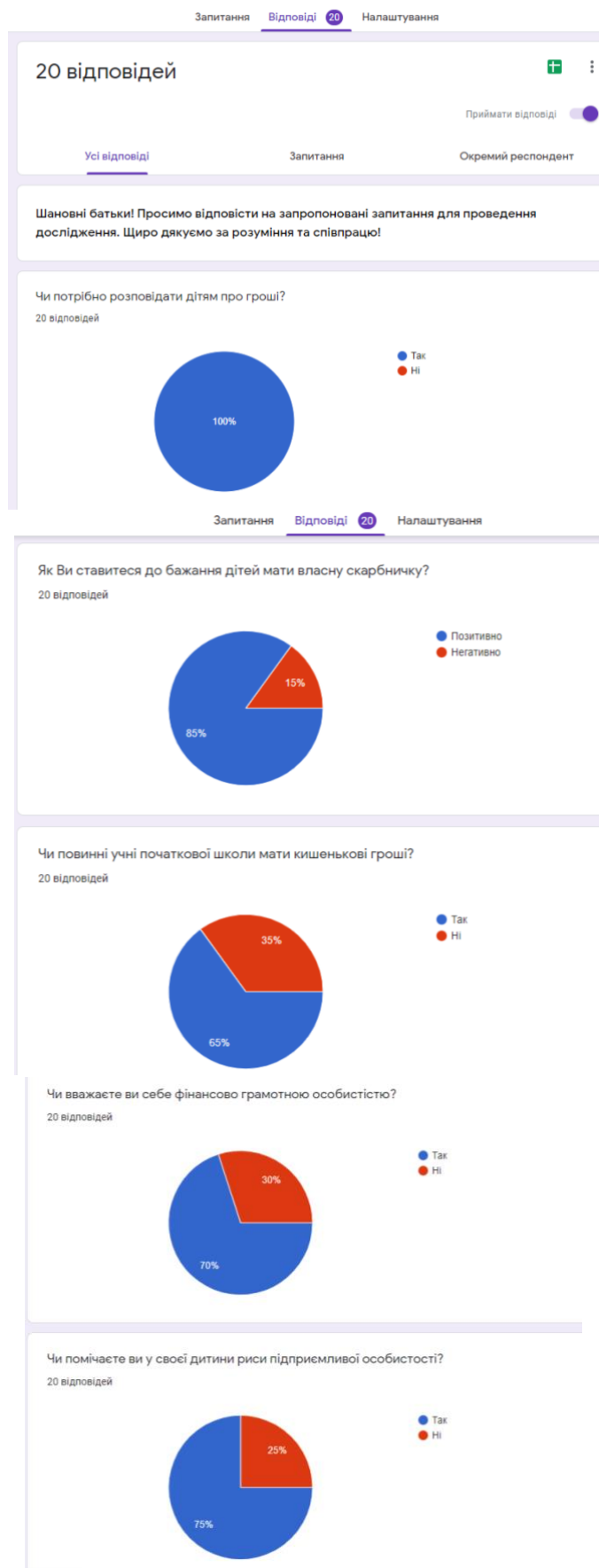
- Ні.

10. Чи помічаєте ви у своєї дитини риси підприємливої особистості?

- Так.

- Ні.

Приклади відповідей батьків у Google формі

Додаток Г

Оцінка шкільної мотивації (за Н.Г. Лускановою)

Мета: з'ясувати ставлення здобувачів освіти до школи та освітнього процесу, емоційне налаштування щодо шкільних ситуацій.

Анкета може бути використана при груповій діагностиці: анкета у друкованому вигляді роздається учасникам освітнього процесу, де вони відмічають найбільш підходящі відповіді.

Запитання анкети:

- 1) Чи подобається тобі у школі?
  - а) не дуже;
  - б) подобається;
  - с) не подобається.
- 2) Коли ти вранці прокидаєшся, то завжди із задоволенням ідеш до школи чи тобі частіше хочеться залишитися вдома?
  - а) частіше хочеться залишитися вдома;
  - б) буває по-різному;
  - с) іду з радістю.
- 3) Якби твій вчитель сказав, що завтра до школи приходити не обов'язково і за бажання ти можеш залишитися вдома, то ти б пішов(ла) до школи чи залишився (лась) вдома?
  - а) не знаю;
  - б) залишився (лась) вдома;
  - с) пішов(ла) до школи.
- 4) Чи подобається тобі, коли у тебе скасовують якийсь урок?
  - а) не подобається;
  - б) буває по-різному;
  - с) подобається.
- 5) Чи хотів(ла) би ти, щоб тобі не задавали домашніх завдань?
  - а) хотів (ла) б;
  - б) не хотів (ла) б;
  - с) не знаю.
- 6) Чи хотів (ла) б ти, щоб у школі залишилися лише перерви?
  - а) не знаю;
  - б) не хотів(ла) б;
  - с) хотів(ла) б.
- 7) Чи часто ти розповідаєш про школу батькам?
  - а) часто;
  - б) рідко;
  - с) не розказую взагалі.
- 8) Чи хотів (ла) б ти, щоб у тебе був менш строгий вчитель?
  - а) точно не знаю;
  - б) хотів (ла) б;
  - с) не хотів (ла) б.

Оцінка шкільної мотивації (за Н.Г. Луцкановою)

- Обведи варіант, що є правильним саме для тебе.
- Чи подобається тобі у школі?
- а) Не дуже;
 б) Подобається;
 в) Не подобається
- Коли ти вранці прокидаєшся, то завжди із задоволенням ідеш до школи чи тобі частіше хочеться залишитися вдома?
- а) Частіше хочеться залишитися вдома;
 б) Буває по-різному;
 в) Лду з радістю
- Якби твій вчитель сказав, що завтра до школи приходити не обов'язково і за бажання ти можеш залишитися вдома, то ти б пішов(ла) до школи чи залишився (лась) вдома?
- а) не знаю;
 б) залишився (лась) вдома;
 в) пішов(ла) до школи;
- Чи подобається тобі, коли у тебе скасовують якийсь урок?
- а) Не подобається
 б) Буває по-різному;
 в) Подобається.
- Чи хотів(ла) би ти, щоб тобі не задавали домашніх завдань?
- а) хотів (ла) б;
 б) не хотів (ла) б;
 в) не знаю;
- Чи хотів (ла) б ти, щоб у школі залишилися лише перерви?
- а) Не знаю;
 б) Не хотів(ла) б;
 в) хотів(ла) б
- Чи часто ти розповідаєш про школу батькам?
- а) Часто;
 б) Рідко;
 в) Не розказую взагалі.
- Чи хотів (ла) б ти, щоб у тебе був менш строгий вчитель?
- а) - точно не знаю;
 б) Хотів (ла) б;
 в) Не хотів (ла) б;
- У класі у тебе багато друзів?
- а) Мало
 б) Багато
 в) Немає
- Чи подобаються тобі твої однокласники?
- а) Подобаються
 б) Не дуже
 в) Не подобаються.

Оцінка шкільної мотивації (за Н.Г. Луцкановою)

- Обведи варіант, що є правильним саме для тебе.
- 1) Чи подобається тобі у школі?
- а) Не дуже;
 б) Подобається;
 в) Не подобається
- 2) Коли ти вранці прокидаєшся, то завжди із задоволенням ідеш до школи чи тобі частіше хочеться залишитися вдома?
- а) Частіше хочеться залишитися вдома;
 б) Буває по-різному;
 в) Лду з радістю
- 3) Якби твій вчитель сказав, що завтра до школи приходити не обов'язково і за бажання ти можеш залишитися вдома, то ти б пішов(ла) до школи чи залишився (лась) вдома?
- а) не знаю;
 б) залишився (лась) вдома;
 в) пішов(ла) до школи;
- 4) Чи подобається тобі, коли у тебе скасовують якийсь урок?
- а) Не подобається
 б) Буває по-різному;
 в) Подобається.
- 5) Чи хотів(ла) би ти, щоб тобі не задавали домашніх завдань?
- а) хотів (ла) б;
 б) не хотів (ла) б;
 в) не знаю;
- 6) Чи хотів (ла) б ти, щоб у школі залишилися лише перерви?
- а) Не знаю;
 б) Не хотів(ла) б;
 в) хотів(ла) б
- 7) Чи часто ти розповідаєш про школу батькам?
- а) Часто;
 б) Рідко;
 в) Не розказую взагалі.
- 8) Чи хотів (ла) б ти, щоб у тебе був менш строгий вчитель?
- а) - точно не знаю;
 б) Хотів (ла) б;
 в) Не хотів (ла) б;
- 9) У класі у тебе багато друзів?
- а) Мало
 б) Багато
 в) Немає
- 10) Чи подобаються тобі твої однокласники?
- а) Подобаються
 б) Не дуже
 в) Не подобаються.

Оцінка шкільної мотивації (за Н.Г. Луцкановою)

- Обведи варіант, що є правильним саме для тебе.
- 1) Чи подобається тобі у школі?
- а) Не дуже;
 б) Подобається;
 в) Не подобається
- 2) Коли ти вранці прокидаєшся, то завжди із задоволенням ідеш до школи чи тобі частіше хочеться залишитися вдома?
- а) Частіше хочеться залишитися вдома;
 б) Буває по-різному;
 в) Лду з радістю
- 3) Якби твій вчитель сказав, що завтра до школи приходити не обов'язково і за бажання ти можеш залишитися вдома, то ти б пішов(ла) до школи чи залишився (лась) вдома?
- а) не знаю;
 б) залишився (лась) вдома;
 в) пішов(ла) до школи;
- 4) Чи подобається тобі, коли у тебе скасовують якийсь урок?
- а) Не подобається
 б) Буває по-різному;
 в) Подобається.
- 5) Чи хотів(ла) би ти, щоб тобі не задавали домашніх завдань?
- а) хотів (ла) б;
 б) не хотів (ла) б;
 в) не знаю;
- 6) Чи хотів (ла) б ти, щоб у школі залишилися лише перерви?
- а) Не знаю;
 б) Не хотів(ла) б;
 в) хотів(ла) б
- 7) Чи часто ти розповідаєш про школу батькам?
- а) Часто;
 б) Рідко;
 в) Не розказую взагалі.
- 8) Чи хотів (ла) б ти, щоб у тебе був менш строгий вчитель?
- а) - точно не знаю;
 б) Хотів (ла) б;
 в) Не хотів (ла) б;
- 9) У класі у тебе багато друзів?
- а) Мало
 б) Багато
 в) Немає
- 10) Чи подобаються тобі твої однокласники?
- а) Подобаються
 б) Не дуже
 в) Не подобаються.

Оцінка шкільної мотивації (за Н.Г. Луцкановою)

- Обведи варіант, що є правильним саме для тебе.
- 1) Чи подобається тобі у школі?
- а) Не дуже;
 б) Подобається;
 в) Не подобається
- 2) Коли ти вранці прокидаєшся, то завжди із задоволенням ідеш до школи чи тобі частіше хочеться залишитися вдома?
- а) Частіше хочеться залишитися вдома;
 б) Буває по-різному;
 в) Лду з радістю
- 3) Якби твій вчитель сказав, що завтра до школи приходити не обов'язково і за бажання ти можеш залишитися вдома, то ти б пішов(ла) до школи чи залишився (лась) вдома?
- а) не знаю;
 б) залишився (лась) вдома;
 в) пішов(ла) до школи;
- 4) Чи подобається тобі, коли у тебе скасовують якийсь урок?
- а) Не подобається
 б) Буває по-різному;
 в) Подобається.
- 5) Чи хотів(ла) би ти, щоб тобі не задавали домашніх завдань?
- а) хотів (ла) б;
 б) не хотів (ла) б;
 в) не знаю;
- 6) Чи хотів (ла) б ти, щоб у школі залишилися лише перерви?
- а) Не знаю;
 б) Не хотів(ла) б;
 в) хотів(ла) б
- 7) Чи часто ти розповідаєш про школу батькам?
- а) Часто;
 б) Рідко;
 в) Не розказую взагалі.
- 8) Чи хотів (ла) б ти, щоб у тебе був менш строгий вчитель?
- а) - точно не знаю;
 б) Хотів (ла) б;
 в) Не хотів (ла) б;
- 9) У класі у тебе багато друзів?
- а) Мало
 б) Багато
 в) Немає
- 10) Чи подобаються тобі твої однокласники?
- а) Подобаються
 б) Не дуже
 в) Не подобаються.

Додаток Г

Опитувальник на виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу

БЛОК 1.

1. Як ти думаєш, що означають такі слова:

- товар _____
 потреба _____
 ринок _____
 бажання _____
 гроші _____
 банк _____
 реклама _____
 виробництво _____
 дохід _____
 податок _____
 конкуренція _____

2. На кінець навчального року у твоїх зошитах залишилися порожні листи, як ти вчиниш:

- а) використаєш порожні листочки у якості чернеток;
 б) порадишся зі старшими як краще вчинити;
 в) викинеш не задумуючись, так як до школи ще не скоро.

3. Коли ти повертаєшся додому зі школи, то одразу:

- а) переодягаєшся;
 б) миєш руки і сідаєш їсти;
 в) кидаєш рюкзак де заманеться і йдеш гуляти з друзями.

4. Що знаходиться на твоєму робочому столі?

- а) тільки найнеобхідніші речі;
 б) все що завгодно, навіть не можу пояснити;
 в) навіть не пам'ятаю.

БЛОК 2.

1. Я витрачаю багато часу на вирішення
будь-якої проблеми

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 в) іноді;
 г) рідко;
 д) ніколи.

2. Я виконую необхідні завдання вчасно

- а) завжди;
 б) зазвичай;

в) іноді;

г) рідко;

д) ніколи.

3. Мене дратує, коли хтось неякісно виконує будь-яку роботу

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 в) іноді;
 г) рідко;
 д) ніколи.

4. Якщо у мене багато домашнього завдання, то я розподіляю його.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

5. Я вмію змусити інших підтримувати мої погляди

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

6. Я завжди доводжу справу до кінця.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

7. Я тримаю свої обіцянки.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

8. Я думаю, що виконую завдання краще інших

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

9. Я не люблю починати щось нове.

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

10. Я змінюю свою думку, якщо вона відрізняється від думки моїх друзів

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

11. Я злюся, коли виявляюся не правим

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

12. Якщо під час виконання роботи виникає яка-небудь перешкода, я все одно намагаюся виконати її, як було заплановано.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

13. Я люблю виконувати тільки ті завдання, які точно знаю як виконуються

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

14. Я ніколи не буваю повністю задоволений тим, як виконане будь-яке завдання

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

Опитувальник на виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу

БЛОК 1.

1. Як ти думаєш, що означають такі слова:

- товар речі для способу продажу
 потреба це коли людина наприклад потребує їсти
 ринок місце для заробітку грошей
 бажання це те що я хочу
 гроші це труд за який ми паунаємо інші потреби
 банк місце для зберігання грошей
 реклама рекомендація товару
 виробництво наші потреби та доходи
 дохід гроші
 податок в'їзтв за потреби
 конкуренція коли соревнують дві людини або фірми

2. На кінець навчального року у твоїх зошитах залишилися порожні листи, як ти вчиниш:

- а) використаєш порожні листочки у якості чернеток;
 б) порадишся зі старшими як краще вчинити;
 в) викинеш не задумуючись, так як до школи ще не скоро.

3. Коли ти повертаєшся додому зі школи, то одразу:

- а) переодягаєшся;
 б) миєш руки і сідаєш їсти;
 в) кидаєш рюкзак де заманеться і йдеш гуляти з друзями.

4. Що знаходиться на твоєму робочому столі?

- а) тільки найнеобхідніші речі;
 б) все що завгодно, навіть не можу пояснити;
 в) навіть не пам'ятаю.

- с) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

БЛОК 2.

Я витрачаю багато часу на вирішення будь-якої проблеми

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 с) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

3. Мене дратує, коли хтось неякісно виконує будь-яку роботу

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 с) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

2. Я виконую необхідні завдання вчасно

- а) завжди;
 б) зазвичай;

4. Якщо у мене багато домашнього завдання, то я розподіляю його.

- а) завжди;

- h) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

5. Я вмію змусити інших підтримувати мої погляди

- a) *завжди;*
 b) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

6. Я завжди доводжу справу до кінця.

- a) *завжди;*
 b) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

7. Я тримаю свої обіцянки.

- a) *завжди;*
 b) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

8. Я думаю, що виконую завдання краще інших

- a) *завжди;*
 b) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

9. Я не люблю починати щось нове.

- a) *ніколи;*
 b) *рідко;*
 c) *іноді;*
 d) *завчай;*
 e) *завжди.*

10. Я змінюю свою думку, якщо вона відрізняється від думки моїх друзів

- a) *ніколи;*
 b) *рідко;*
 c) *іноді;*
 d) *завчай;*
 e) *завжди.*

11. Я злюся, коли виявляюся не правим

- a) *завжди;*
 b) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

12. Якщо під час виконання роботи виникає яка-небудь перешкода, я все одно намагаюся виконати її, як було заплановано.

- a) *завжди;*
 b) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

13. Я люблю виконувати тільки ті завдання, які точно знаю як виконуються

- a) *ніколи;*
 b) *рідко;*
 c) *іноді;*
 d) *завчай;*
 e) *завжди.*

14. Я ніколи не буваю повністю задоволений тим, як виконане будь-яке завдання

- a) *завжди;*
 b) *завчай;*
 c) *іноді;*
 d) *рідко;*
 e) *ніколи.*

Опитувальник на виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу

БЛОК 1.

1. Як ти думаєш, що означають такі слова:

- товар це продукт в магазині
 потреба це твоя потреба
 ринок це місце
 бажання це те що ти хочеш
 гроші це кошти з які можна шось обміняти
 банк це місце де є гроші
 реклама це некалькація товару
 виробництво це там де роблять товар
 дохід це кошти з роботи
 податок це кошти ти віддаєш в державу
 конкуренція це коли ти меймаєш соперника

2. На кінець навчального року у твоїх зошитах залишилися порожні листи, як ти вчиниш:

- а) використаєш порожні листочки у якості чернеток;
 б) порадишся зі старшими як краще вчинити;
 в) викинеш не задумуючись, так як до школи ще не скоро.

3. Коли ти повертаєшся додому зі школи, то одразу:

- а) переодягаєшся;
 б) миєш руки і сідаєш їсти;
 в) кидаєш рюкзак де заманеться і йдеш гуляти з друзями.

4. Що знаходиться на твоєму робочому столі?

- а) тільки найнеобхідніші речі;
 б) все що завгодно, навіть не можу пояснити;
 в) навіть не пам'ятаю.

- с) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

БЛОК 2.

Я витрачаю багато часу на вирішення будь-якої проблеми

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 в) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

3. Мене дратує, коли хтось неякісно виконує будь-яку роботу

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 в) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

2. Я виконую необхідні завдання вчасно

- а) завжди;
 б) зазвичай;

4. Якщо у мене багато домашнього завдання, то я розподіляю його.

- а) завжди;

- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

5. Я вмію змусити інших підтримувати мої погляди

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

6. Я завжди доводжу справу до кінця.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

7. Я тримаю свої обіцянки.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

8. Я думаю, що виконую завдання краще інших

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

9. Я не люблю починати щось нове.

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

10. Я змінюю свою думку, якщо вона відрізняється від думки моїх друзів

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

11. Я злюся, коли виявляюся не правим

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

12. Якщо під час виконання роботи виникає яка-небудь перешкода, я все одно намагаюся виконати її, як було заплановано.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

13. Я люблю виконувати тільки ті завдання, які точно знаю як виконуються

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

14. Я ніколи не буваю повністю задоволений тим, як виконане будь-яке завдання

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

Опитувальник на виявлення рівня сформованості підприємливості і фінансової грамотності учнів третього класу

БЛОК 1.

1. Як ти думаєш, що означають такі слова:

товар це те, що ти замовив, і те що гроші
 потреба потрібно те що ти хочеш
 ринок де продають товари
 бажання я хочу
 гроші і це не палюче!
 банк де зберігають гроші - гроші
 реклама освітіння
 виробництво це дохід і вахути туди
 дохід те що ти заробив
 податок я знаю
 конкуренція той хто ступився до мене або той хто мене не дає

2. На кінець навчального року у твоїх зошитах залишилися порожні листи, як ти вчиниш:

- а) використаєш порожні листочки у якості чернеток;
 б) порадишся зі старшими як краще вчинити;
 в) викинеш не задумуючись, так як до школи ще не скоро.

3. Коли ти повертаєшся додому зі школи, то одразу:

- а) переодягаєшся;
 б) миєш руки і сідаєш їсти;
 в) кидаєш рюкзак де заманеться і йдеш гуляти з друзями.

4. Що знаходиться на твоєму робочому столі?

- а) тільки найнеобхідніші речі;
 б) все що завгодно, навіть не можу пояснити;
 в) навіть не пам'ятаю.

- с) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

БЛОК 2.

Я витрачаю багато часу на вирішення будь-якої проблеми

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 с) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

2. Я виконую необхідні завдання вчасно

- а) завжди;
 б) зазвичай;

3. Мене дратує, коли хтось неякісно виконує будь-яку роботу

- а) завжди;
 б) зазвичай;
 с) іноді;
 д) рідко;
 е) ніколи.

4. Якщо у мене багато домашнього завдання, то я розподіляю його.

- а) завжди;

- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

5. Я вмію змусити інших підтримувати мої погляди

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

6. Я завжди доводжу справу до кінця.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

7. Я тримаю свої обіцянки.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

8. Я думаю, що виконую завдання краще інших

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

9. Я не люблю починати щось нове.

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

10. Я змінюю свою думку, якщо вона відрізняється від думки моїх друзів

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

11. Я злюся, коли виявляюся не правим

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

12. Якщо під час виконання роботи виникає яка-небудь перешкода, я все одно намагаюся виконати її, як було заплановано.

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

13. Я люблю виконувати тільки ті завдання, які точно знаю як виконуються

- a) ніколи;
- b) рідко;
- c) іноді;
- d) зазвичай;
- e) завжди.

14. Я ніколи не буваю повністю задоволений тим, як виконане будь-яке завдання

- a) завжди;
- b) зазвичай;
- c) іноді;
- d) рідко;
- e) ніколи.

Інструкція для обробки тесту на підприємливість

Для питань першого блоку відповіді мають такі значення:

- a) – 3 бали
- b) – 2 бали
- c) – 1 бал

Для питань другого блоку відповіді мають такі значення:

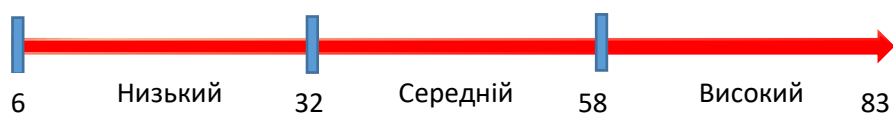
- a) – 5 балів
- b) – 4 бали
- c) – 3 бали
- d) – 2 бали
- e) – 1 бал

Далі пропонуємо докладну інструкцію щодо обробки результатів анкетних даних тесту на підприємливість та фінансову грамотність.

1. Впишіть бали самооцінки до таблиці напроти відповідним номером питання. Зауважте, що питання розділено на 2 блоки, а номери розташовуються по порядку в стовпчик.
2. Складіть бали у рядок «Всього».
3. Проведіть корекцію підрахунків. Фактор корекції (відповідь на запитання 11) показує, чи не намагалися ви зобразити себе занадто добре.
4. Відніміть від загальної кількості балів результат 11-го питання, помноженого на 2, та отримане значення запишіть у рядок "Результат".
5. У висновку перенесіть, результат на наступну схему, щоб найточніше уявити ваш загальні рівень підприємливості та фінансової грамотності.

Номер питання	Оцінка
Блок 1	
1	
2	
3	
4	
Блок 2	
1	
2	
3	
4	
5	
6	
7	
8	
9	
10	
12	
13	
14	
Всього:	
Корекція:	
11	
Результат:	

Шкала рівнів:

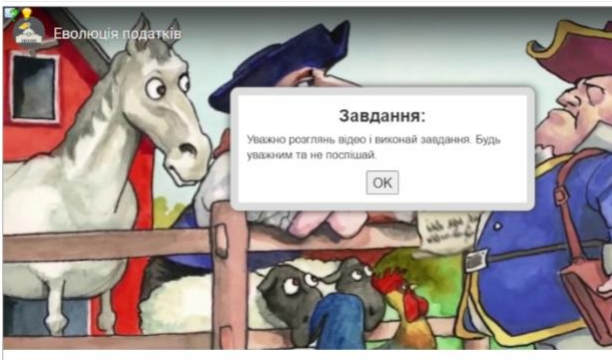
Додаток Д**Технологічна карта виготовлення гаманця**

Фото узято із сайту <https://budmolod.cx.ua/2019/09/10/sposobi-vigotovlennja-i-dekoruvannja-gamanciv>

Додаток Є

Серія вправ до теми «Податки та обов’язкові платежі»

Еволюція податків

Завдання:
Уважно розглянь відео і виконай завдання. Будь уважним та не поспішай.

OK

1 2 3 4 5 6 7

З плином _____, торгівля стала звичним джерелом _____ надходжень за митних зборів _____

Завдання:
Встав пропущені слова

OK

закрити вправу

З	Щ	П	Н	Б
Е	Х	М	Е	М
М	А	Й	Н	С
Л	Ю	Ж	Ю	

Вітальє

OK

закрити вправу

Нотатка 4 з 7

Як називається податок, який є найпоширенішим джерелом доходу у бюджеті?

почати вправу

далі по відео

1 2 3 4 5 6 7

Нотатка 5 з 7

Що таке непрямий податок?

почати вправу

далі по відео

1 2 3 4 5 6 7

Нотатка 6 з 7

Які рівні оподаткування діють у світі?

почати вправу

далі по відео

1 2 3 4 5 6 7

На твою думку, чи варто платити податок?

Завдання:
Прочитай запитання і дай відповідь.

OK

закрити вправу

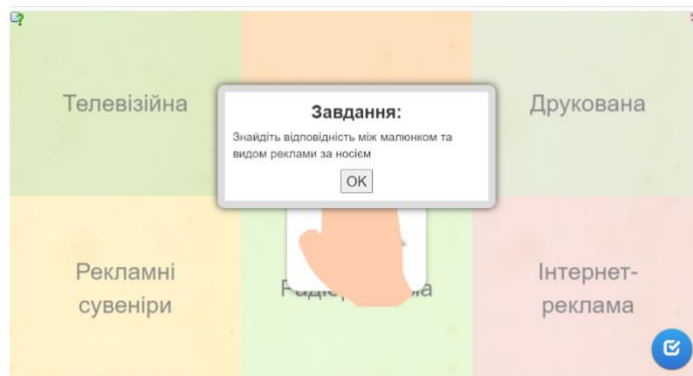
Додаток Ж

Завдання до теми «Реклама та дизайн»

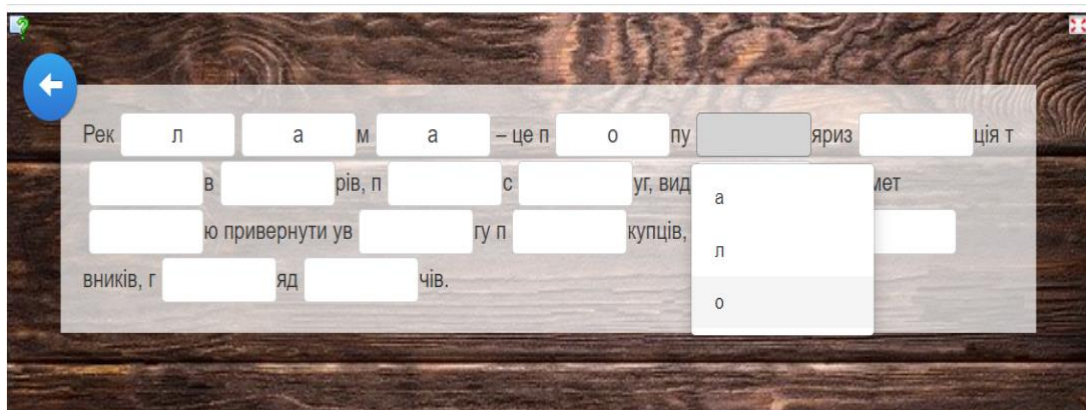
1. Реклама здорового способу життя від учнів 3-Б класу

2. Інтерактивне завдання на платформі learningapps.org «Вид реклами за носієм»

3. Інтерактивне завдання на платформі [Wordwall](https://www.wordwall.net/) «Реклама»

Додаток 3

Роздаткові матеріали до теми «Товар та товарно грошові відносини»

**ЧІПСИ КАРТОПЛЯНІ
ЗІ СМАКОМ СМЕТАНИ ІЗ ЗЕЛЕННЮ.**

Склад: картопля 62 %, олія пальмова, суміш смакова «Сметана із зеленим» 6 % (сіль кухонна 33 %, глюкоза кристалічна гідратна, цукор білий, цибуля сушена мелена 10 %, підсилювачі смаку та аромату (глутамат натрію E 621, гуанілат натрію E 627, інозинат натрію E 631), зелень петрушки сушена мелена 6 %, ароматизатори, барвник натуральний (екстракт паприки E 160c). **Без ГМО.**

Поживна цінність на 100 г (g) продукту:

Енергетична цінність	2133,68 кДж (kJ) / 509,62 ккал (kcal)
Жири	28,9 г (g)
з них: насичені	11,6 г (g)
Вуглеводи	56,28 г (g)
з них: цукри	4,7 г (g)
Білки	6,1 г (g)
Сіль	1,23 г (g)

Строк придатності: 9 місяців. **Умови зберігання:** зберігати в чистих, сухих, добре вентиляваних приміщеннях за температури не вище 25 °С, відносної вологості не більш 75 %. Не дозволено зберігати чіпси в умовах впливу прямих сонячних променів та поруч із продуктами, що мають специфічний запах.

Виробник: ТОВ «КЛУБ ЧІПСІВ». **Адреса виробника:** пр. Олександра Поля, буд. 103, каб. 203, м. Дніпро, Дніпропетровська область, 49000, Україна. Тел. 0-800-30-11-73.
Адреса потужностей виробництва: вул. Некрасова, 54 в, м. Павлоград, Дніпропетровська обл., 51400, Україна.

Продукт повністю готовий до споживання.
Дата виробництва та дата «вжити до» зазначені на зворотній частині упаковки. **Номер партії L** виробництва відповідає даті виробництва.

**UA ПЕЧИВО ОРЕО З КАКАО ТА КРЕМОВОЮ НАЧИНКОЮ
ВАНІЛЬНОГО СМАКУ.** **Склад:** цукор, борошно пшеничне, рослинна олія (з додаванням антиоксидантів E 306, E 304), какао-порошок (7 %), глюкозно-фруктозний сироп, розпушувачі (бікарбонати натрію та амонію), суха молочна сироватка, какао терте, сіль, емульгатор (соевий лецитин), ароматизатор ідентичний натуральному ваніліну, **ВМІЩУЄ ПШЕНИЦЮ, ГЛЮТЕН, СОЄВИЙ ЛЕЦИТИН, МОЛОЧНИЙ ПРОДУКТ.** Зберігати в сухому прохолодному місці. Енергетична цінність 100 г продукту – 1993 кДж / 478 ккал. 100 г продукту містить: білків – 5,7 г; вуглеводів – 65 г; з яких цукрів – 41 г; жирів – 21 г; з яких насичених – 11 г; натрію – 0,49 г; харчових волокон – 3,6 г. **Виробник:** Крафт Фудз Галетас Продакшн С.А.У. **Юридична адреса:** Гран Віа Карлос III, 94 Ентресуель, Барселона – 08028, Іспанія. **Адреса виробництва:** Карррета Логронья с/н, 31230 Віана (Наварра), Іспанія. **Імпортер:** ЗАТ «Крафт Фудз Україна», 42600, Україна, Сумська обл., м.Тростянець, вул. Набережна, 28 А. **Телефон інформаційної служби в Україні:** 0-800-507-000, www.kraftfoods.com.ua

ЛІКАРСЬКА

ДСТУ 4436:2005

Склад: свинина напівжирна, яловичина вищого сорту, молоко сухе, порошок яєчний, сіль кухонна, стабілізатор E 451, цукор, горіх мускатний, антиокислювач E 316, нітрит натрію. **Харчова цінність 100 г продукту:** білок – не менше ніж 13,0 г; жир – не більше ніж 22,0 г. Енергетична цінність 100 г продукту: 250,0 ккал / 1046 кДж. Термін придатності до споживання за температури від 0 до 6 °С і відносної вологості повітря 75-78% не більше 72 годин, у вакуумі або у модифікованому газовому середовищі - 15 діб.

**"Виробник: ПП "КОЛОС" тел. (0372)57-41-38, пл.Театральна, 6, м.Чернівці, Україна"
тел. у Києві (044)237-22-10. Виробництво: тел. (03740)3-72-40, с. Маморниця,
вул. Пам'яті Героїв, 2а, Герцаївський р-н, Чернівецька обл.**